OVER DE BEOEFENING

DER

NEDERLANDSCHE MYTHOLOGIE,

NAAR AANLEIDING DER JONGSTE TOT DAT ONDERWERP BETREKKELIJKE GESCHRIFTEN.

DOOR

MR. J. DE WAL.

Te Utrecht,
BIJ KEMINK EN ZOON.
1847.

VOORBERIGT.

De navolgende bladen waren in het Algemeen Letterlievend Maandschrift voor 1847, *n*° 1, 2, 4, 6 *en* 7 *afgedrukt als beoordeeling der Werken van* Mr. L. Ph. C. van den Bergh, Ds. J. ab Utrecht Dresselhuis *en* Dr. L. J. F. Janssen, *getiteld:*

Proeve van een Kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie;

De Godsdienstleer der aloude Zeelanders, uit oude gedenkstukken, volksoverleveringen en berigten opgemaakt;

De Romeinsche Beelden en Gedenksteenen van Zeeland, uitgegeven van wege het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Aan het verlangen van sommigen, om eenige afdrukken

dezer beschouwing afzonderlijk verkrijgbaar te zien gesteld, wordt door de uitgevers gaarne voldaan: terwijl de schrijver vertrouwt, dat men zijne opmerkingen en bedenkingen met dezelfde bescheidenheid zal ontvangen, waarmede hij gelooft over den arbeid van anderen zijn gevoelen kenbaar gemaakt te hebben.

OVER DE BEOEFENING

DER

NEDERLANDSCHE MYTHOLOGIE,

NAAR AANLEIDING DER JONGSTE TOT DAT ONDERWERP BETREKKELIJKE GESCHRIFTEN.

Daar zijn er in onze dagen (zou het moeijelijk vallen hen aan te wijzen?) die een glimlach niet onderdrukken of zich van een meêdoogend schouderophalen niet onthouden kunnen, als ze van tallooze geschriften hooren gewagen, waarmede tegenwoordig, vooral in 't buitenland, de antiquarische letterkunde verrijkt wordt. Wat wint men (zoo roepen ze den onvermoeiden oudheidvorscher toe) door al uw zoeken en wroeten in het zand der aarde of het stof der oude folianten? Zal de volksgeest ontwikkeld, de zedelijkheid aangewakkerd, de armoede verminderd, de nijverheid uitgebreid worden, wanneer gij de laatste aschkruik, die in de diepte der graven of in den grond onzer akkers schuilt, zult hebben opgedolven? Of zult gij de eenige

zijn, die zich verheugt, als ge het moeijelijke schrift zult hebben ontcijferd, dat op oude perkamentrollen schuilt, of hetwelk een Romein in geheimzinnige letterteekenen op een tegel heeft gegrift, als ware hij malicieus genoeg geweest, om den strijd met geleerdheid na zestien eeuwen te wagen?

Alles is voor overdrijving vatbaar. Niet elke scherf, niet elk dierlijk overblijfsel, dat uit het stof der eeuwen wordt aan het licht gebragt, mag waarde hebben in onze oogen. Maar wanneer wij daaruit de geschiedenis des voorgeslachts mogen ophelderen, of de voormalige staats- en regtsinstelligen verklaren, of de godsdienstige begrippen ontvouwen, of de vorderingen in beschaving en nijverheid aan den tijdgenoot aanwijzen — dan voorzeker zult gij den kunstenaar prijzen, die uit zoo vele en zoo veelsoortige, schijnbaar onbeduidende bouwstoffen een Walhalla voor de nakomelingschap weet op te rigten, waar de beeldtenissen der vaderen in getrouwe, geenszins geïdealiseerde vormen prijken.

Daar vindt de regtsgeleerde, wat hem belangstelling inboezemt, want hij ziet, gelijk Grimm in zijn schoonen brief aan Dahlmann zegt, dat de voorouders geene wilde, ruwe, regellooze, maar eene fijne, buigzame, welgevormde taal sprekende, niet als in onbeteugelde horden leefden, maar een zinrijk, uit de verste tijden voortgeplant regt in vrije vereeniging ontwikkelden. Daar vindt de geschiedschrijver het zijne, want het dorre, verlatene veld der vroegste historie wordt vruchtbaar gemaakt door de zachte dauw, die de zusterwetenschap op haar doet nederdruppelen. Daar gaat den godgeleerde een licht op, want hij leert den oorsprong kennen van het bijgeloof, dat hij bestrijdt.

Vooral de Mythologie, een boom, die vroeger slechts spaarzame schaduw aan den weetgierigen geleerde gaf, heeft thans vruchten aan de natiën geschonken. Het zijn niet meer alleen die weinige namen, welke een Tacitus bewaarde, of die we uit Saxo's geschiedwerk leerden kennen, die in haar tot ons spreken; het zijn niet slechts die tafereelen van woede en teugellooze drift, welke den levensbeschrijveren van de Apostelen des Noordens afschuw inboezemden, doch waarin wij tevens een vromen zin

en eene gehechtheid aan de voorouderlijke overlevering niet miskennen durven, 't zijn niet deze alleen, die thans de stof des onderzoeks uitmaken: wij zelve en zij die ons omringen, of (zoo onze trots ons die bekentenis doet intrekken) de bijgeloovige menigte, die in alle hoeken van het vaderland zich vertoont, zijn de levende getuigen van de volksbegrippen des voorgeslachts.

Lang heeft het ten onzent aan de zulken ontbroken, die zich op deze studie met ernst toelegden, en men mag zeggen, dat de wetenschap der Nederlandsche Mythologie nog het vierde eener eeuw niet heeft bereikt. 't Mag, bij de opzettelijke beschouwing van een paar der nieuwste, hiertoe betrekkelijke geschriften, niet overtollig geacht worden, ons hunner te herinneren, die in de laatste jaren ditzelfde veld betraden: want, indien wij somtijds met hunne kalveren ploegen, wij zijn hun dank verschuldigd voor den akker, welken ze ons ten deele ontgonnen achterlieten.

Onder hen, die aan eene meer opzettelijke beoefening der Nederlandsche Mythologie het eerst een prikkel gegeven hebben, noem ik gaarne den oorspronkelijken, in zoo vele opzigten hoog te waarderen Staring. Niet dat men zijne *Proeve van heidensch bijgeloof in het Zutphensche* eene geacheveerde monographie zou mogen noemen: maar hij toonde, dat hij het terrein kende, hetwelk een iegelijk, die de voorvaderlijke begrippen aangaande de goddelijke dingen wil nasporen, behoort te betreden. Zijne begeerte, dat ook de Noordsche Mythe aan onze Poezij dienstbaar mogt gemaakt worden, blijkt insgelijks uit hetgeen hij in 1831 *Ter inleiding* geschreven heeft voor de vertaling van Legis *Woordenboekje der Noordsche Godenleer* [1]).

Middelerwijl was Westendorps bekende verhandeling in het licht verschenen. Het valt ons moeijelijk over dit werk een onpartijdig oordeel te vellen, omdat wij ons noode verplaatsen kunnen in den tijd, wanneer, en de omstandigheden, waaronder hij schreef. Terwijl Staring het eene *doorwrochte prijsverhandeling* [2]) noemde, werd die verhandeling door Grimm als eene

1) Woordenboekje der Noordsche Godenleer. Naar het Hoogduitsch van Dr. G. Th. Legis. Te Zutphen, bij W. J. Thieme. 1831. 88 bl. kl. 8o.

2) Staring, Woordenb. Inleid.

verunglückte Preisschrift[1]) gekenmerkt. Opmerkelijk is het oordeel, door van den Bergh aangaande dat boek uitgesproken. «In dat werk (zegt hij) is de invloed van des heeren Mones denkwijze overal zigtbaar; dezelfde zucht, om overal symbolen te zien en aan de mythen een geheimen zin toe te schrijven, ofschoon niet zoo ver voortgezet; maar ook tevens wordt hier de aandacht het eerst op de volkssprookjes, de sagen en het bijgeloof gevestigd en daaruit menige belangrijke bijdrage gegeven. Jammer is het, dat het den schrijver aan naauwkeurigheid en scherpe kritiek mangelde, en hij de bronnen te veel verwaarloosd heeft, om zich met de bedorvene verhalen van lateren op te houden; een gedeelte van zijn werk is daardoor onbruikbaar, en het overige slechts met voorzigtigheid en na onderzoek te bezigen. Overigens werd hij door een warmen ijver voor de wetenschap bezield, en verzamelde ook in zijne *Antiquiteiten*, zijne *Verhandelingen* en andere geschriften veel belangrijks, waarop tot nog toe nooit de aandacht der geleerden gevallen was.»[2])

En inderdaad, wanneer men het oog vestigt op hetgeen vóór Westendorp aan de Nederlandsche Mythologie gedaan was, en dan zijne werken gadeslaat, men zal hem den lof niet onthouden, dat hij op dit veld de *ijsbreker* is geweest. Maar aan den anderen kant mag men ook niet ontveinzen, dat hem de eigenlijke *kennis der gedenkteekenen* moet ontbroken hebben. Hij was in ruime mate met de literatuur zijner wetenschap bekend, gelijk de koopman, die weet, wie de beste fabrijkanten zijn der waren, waarin hij nering doet, zonder zich veel te bekommeren om de grondstoffen, waaruit zij die waren vervaardigd hebben. Daaraan ook is het toe te schrijven, dat men geen vast beginsel in zijne verklaring der Noordsche Mythen ontdekt, en, zoo hij veelal Mone heeft gevolgd, het was, omdat deze de laatste was, die vóór hem op dien grond eene belangrijke schrede had gezet. Vooral is het te betreuren, dat hij weinig kennis van de Romeinsche archaeologie schijnt bezeten te hebben: en ik kan mijn leedwezen niet verbergen, dat nog in den loop van dit jaar een zijner geschriften is bekend gemaakt, die dat

1) Grimm, Deutsche Mythologie. Eerste Uitg.

2) Van den Bergh, Woordenb. Inl. VI.

gemis het kennelijkst verraden. Zijne *Verhandeling over de Hunnebedden*, die hij met ijver en geestvervoering bezocht, zal steeds het schoonste gedenkteeken van zijn onverdroten arbeid zijn: waarvan de waarde ook door hen moet erkend worden, die zijne resultaten in geenen deele kunnen huldigen: en bij dat werk staat, naar mijne bescheiden meening, zijne Leijdsche prijsverhandeling verre achter.

Weinige jaren na de uitgave dier verhandeling trad de heer Mr. L. Ph. C. van den Bergh met zijn *Nederlandsche volksoverleveringen en godenleer* op [1]). Met edele openhartigheid verklaart hij thans zelf, dat dit werk in den toenmaligen stand der wetenschap bruikbaar was, doch thans, nu wij een geheel eind wegs vooruit zijn gekomen, ten aanzien der eigenlijke Mythologie, niet meer voldoen kan. «Mones gezag (zegt hij) heeft mij daarin ook meermalen medegesleept, en dikwijls heb ik Westendorp een te groot vertrouwen geschonken, en ook te weinig de middeleeuwsche bronnen geraadpleegd: evenwel trachtte ik een vaster standpunt te bekomen, en aan de volkssagen zoo veel mogelijk eenen historischen grond te verschaffen.»

De verschijning van dat werk (ik moet het bekennen) stelde mij in der tijd in mijne verwachtingen te leur, en inderdaad mogt het oogenblik der uitgave ongelukkig genoemd worden. Grimms beroemde *Deutsche Mythologie*, reeds in het voorgaande jaar in het licht verschenen, was door den heer van den Bergh geheel ongebruikt gelaten. Onwillekeurig zocht de navorscher en beoefening der aloude Godenleer de denkbeelden van beide schrijvers over dezelfde onderwerpen gedurig te vergelijken, en het resultaat dier vergelijking moest de spijt zijn, dat het reuzenwerk van *den Germaan bij uitnemendheid* niet eerder onzen landgenoot ter hand was gekomen.

Dan — reeds drie jaren *voor* de uitgave van van den Berghs geschrift, was de voorvaderlijke Godsdienstleer behandeld geworden in een werkje, dat echter eerst drie jaren *na* de *Volksoverleveringen* is in het licht verschenen. Ik bedoel de

---

1) Mr. L. Ph. C. van den Bergh, Nederl. Volksoverlev. en Godenl. Utr. 1836. 232 bl. 8o.

Proeve van onderzoek naar de voorvaderlijke godsdienst hier te lande vóór de invoering van het Christendom, hare overblijfselen en verwantschap met de Mythologie van Grieken, Romeinen, Germaansche en Noordsche volken van mijn akademievriend Roelants. Met weemoed vermeld ik een geschrift, dat door van den Bergh geheel is over het hoofd gezien, en dat, als antwoord op eene Akademische prijsvraag, een loffelijk getuigschrift had verworven voor hem, die aan de Groningsche hoogeschool aller lieveling geweest was. De wereld verwachtte, dat men eens tot Roelants als rijkbegaafd Evangeliedienaar zou opzien, — de Almagtige wilde, dat men alleen meewarig op zijn grafzerk moest nederstaren.

Ofschoon nu (gelijk de Hoogleeraar Hofstede de Groot duidelijk heeft aangewezen) de verhandelingen van Roelants niet zoo zeer eene verrijking der geleerde wereld, als wel eene nagedachtenis van Roelants voor zijne vrienden moesten zijn, had echter mijns inziens zijn geschrift wel eenige vermelding in van den Berghs Inleiding verdiend. Vele schriften toch zijn door hem geraadpleegd, die aan Westendorps aandacht waren ontsnapt, en menige bladzijde draagt van eene bezadigde kritiek de doorslaandste blijken.

Nevens Roelants was in het Akademische strijdperk de eer der bekrooning te beurt gevallen aan den heer A. Niermeijer, thans Predikant te 's Heer Arendskerke bij Goes, die in 1840 ons eene eveneens door van den Bergh uit het oog verloren *Verhandeling* schonk *over het booze wezen in het bijgeloof onzer natie*, een stuk, waarop wij in den loop van dit verslag meermalen hopen terug te komen [1]).

De beide laatste Nederlandsche geschriften, die vóór van den Berghs Woordenboek in het licht verschenen, en zich met de heidensche Godsdienstbegrippen van het voorgeslacht bezig hielden, schijnen dezen weinig belangstelling te hebben ingeboezemd. «De verhandeling (schrijft hij Voorr. bl. VII) van Ds. Ab Utrecht Dresselhuis, over de Godsdienstleer der aloude Zeelanders, is mij te weinig positief, en Buddinghs Ver-

[1]) A. Niermeijer, Verhandeling over het booze Wezen in het bijgeloof onzer Natie. Eene bijdrage tot de kennis onzer voorvaderlijke Mythologie. Te Rotterdam, bij A. Wijnands. 1840. 115 bl. 8°.

handeling over het Westland komt mij, even als Schraders Germanische Mythologie, geheel onbruikbaar voor.»

Dit oordeel schijnt mij ten opzigte van beiden (ik spreek hier alleen van Nederlandsche schrijvers) te hard, en, zoo het al gestreng maar regtvaardig moest genoemd worden, te weinig gemotiveerd. Ik heb het mij nooit kunnen begrijpen, hoe Grimm het kon goedvinden, om Legis en Barth b. v. met eene enkele afkeurende tirade af te schepen, en de talenten van Gräter en Rühs op eene hoogst vernederende wijze te *qualificeren;* en ik kan mijn leedwezen niet verbergen, dat, behalve in vele gelukkige grepen, ook in dit opzigt het *Voorberigt* van den heer van den Bergh bewijst, dat hij den brief aan Dahlmann niet vruchteloos heeft bestudeerd.

Dan — behalve door al de genoemde zelfstandige werken — is ook op andere wijze door kortere, in tijdschriften geplaatste stukken voor de verbreiding der kennis des voorvaderlijken bijgeloofs gearbeid. Ook van den Bergh heeft de provinciale Almanakken niet uit het oog verlooren. «Zij verzamelen (zegt hij) het geen nog onder het landvolk van de oude mythen overgebleven was, en dat niet zelden in de volkstaal, waardoor het nog in belangrijkheid won. Sprookjes, bijgeloof, oude zeden, gebruiken, vreemde uitdrukkingen, dat alles werd uit de vergetelheid aan het licht gebragt, en daardoor voor den toekomstigen mytholoog bouwstoffen bijeenvergaderd, wel is waar meestal onverklaard en zonder kritiek, doch het voornaamste was, dat het bestaande opgezameld werd; later kon de oordeelkunde het hare doen.» Van wien eerder, dan van van den Bergh, hadden wij de toepassing der oordeelkunde mogen verwachten? En toch — ik vrees, dat hij vele dier kleinere bijdragen heeft over het hoofd gezien, bijdragen, die ongetwijfeld met Halbertsma's *Witte Wijven* in belangrijkheid kunnen wedijveren.

Zooveel nu had men tot op den vorigen jare in Nederland aan de Nederlandsche Mythologie gedaan: waren ook elders geene bouwstoffen bijeengebragt, om die Wetenschap te verheffen? Voor zoo verre zij op sagen en volkssprookjes berust, hebben zeker de Belgische geleerden, de heeren Snellaart, de Reiffenberg en Schayes nog al het een en ander geleverd: voor de

wetenschappelijke ontwikkeling echter dier studie mag ik hun geen dankbaar getuigenis geven. En ook alles; wat zij gaven, is sedert verre overtroffen door de beide hoofdwerken van J. W. Wolff, vroeger te Gent, thans te Keulen woonachtig, die geene moeite gespaard heeft, om vooral in zijne *Niederländische Sagen* onze volksoverleveringen te verzamelen en aan de vergetelheid te ontrukken.

Teregt mogt, na zoo vele bijdragen uit het vaderland en den vreemde, de heer van den Bergh het tegenwoordige oogenblik als geschikt aanmerken, om in de behoefte van een algemeen overzigt te voorzien. Maar op welke wijze? in welken vorm? Deze vraag is, dunkt mij, hoogst belangrijk. Was het de taak van hem, die zich tot dien schoonen arbeid aangordde, om *systematisch* te ontwikkelen, welk een schier onzigtbare, maar aan zijn helder oog niet ontsnappende draad al die overleveringen en berigten verbond, die daar als verstrooid en dooreengemengd voor zijn geest lagen? Of had hij den *historischen* weg moeten volgen, om te ontwaren, wat aan het tijdperk vóór Caesar en Tacitus toekomt, — hoe de godsdienstige begrippen van de voormalige bewoners dezer landstreken zich van lieverlede hebben gewijzigd, toen zij met de Romeinen meer en meer in aanraking kwamen, en eindelijk — welke kennelijke veranderingen daarin later waren te weeg gebragt, toen de Evangeliepredikers zich hier te lande vertoonden, om het woord van waarheid en liefde den landzaat bekend te maken?

«Omtrent den vorm (zegt van den Bergh) heb ik alleen te melden, dat ik dien van een woordenboek verkozen heb, vermits hetgeen tot nog toe van onze mythologie bekend is, dikwijls te weinig zamenhangt, om hetzelve in de omtrekken van een stelsel op te sluiten. Grimm heeft dit van de Duitsche Mythologie gedaan, maar even als die veel armer is dan de Skandinavische, zoo is de onze, als van een gedeelte van Germanië, ook weder naar die mate geringer van omvang. Bij de afzonderlijke behandeling van elk voorkomend artikel viel de moeijelijkheid weg, die aan het overige vast te knoopen, en eene bepaalde plaats aan te wijzen, en toch kon de navorsching der onderwerpen even grondig zijn.»

Dit laatste alleen geef ik den geleerden schrijver volkomen

toe, ja ik voeg er al aanstonds volgaarne bij, dat ook naar mijne bescheidene meening zijne navorsching der meeste onderwerpen allezins grondig mag genoemd worden. Doch ten aanzien van het verder door hem aangevoerde meen ik volstrekt van zijn gevoelen te moeten verschillen.

De beantwoording van de vraag, welke vorm hier de meest gepaste en doeltreffendste zij, hangt mijns inziens alleen af van den omvang der taak, die men zich heeft voorgesteld, en van de grenzen, die men voor zijn werk heeft afgebakend. Wil men toch eene *Noordsche* Mythologie in den ruimsten zin van het woord schrijven, en die algemeen toegankelijk maken, zoo is zeker de vorm van een Woordenboek niet geheel verwerpelijk. Duizende punten toch worden dan in het onderzoek betrokken, en hij die zijne weetgierigheid omtrent het een of ander wenscht te bevredigen, vindt gemakkelijk de plaats, waar hij zijn onderwerp vindt aangeroerd of ontwikkeld. Heeft men het voornemen opgevat, om eene *Germansche* Mythologie uit te werken, in het bijzonder met het oog op ons Vaderland, nog kan mijns bedunkens de vorm van een Woordenboek worden geregtvaardigd, en de ontzettende massa bouwstoffen, die door vele geleerden is bijeengebragt en bewerkt, wordt alzoo gemakkelijk toegankelijk gemaakt voor elk, die nopens eenig bijzonder punt eenige voldoende opheldering verlangt.

Maar de heer van den Bergh heeft zijne grenzen zoo naauw mogelijk beperkt; hij schreef alleen en bij uitsluiting over de *Nederlandsche Mythologie*, ja hij sloot zelfs de doorgaande en naauwgezette vergelijking met de algemeene Duitsche godsdienstleer van zijn arbeid uit. Na van den heer Wolff gesproken te hebben laat hij volgen: «De overige Duitsche Mythologen, Uhland, Zeuss, Schreiber, zijn voor *ons* land minder gewigtig.» Wat speciaal tot de Nederlandsche Mythologie betrekking heeft, is nog niet heel veel: het is dikwijls weinig zamenhangend: maar is daarom voor den kritischen geleerde (en wie zal van den Bergh dien eernaam weigeren?) de vorm van een Woordenboek de meestgepaste? Men loope de artikelen door, die in het werk van genoemden schrijver zijn vervat, en men zal welligt zich gedwongen zien, om met mij op de voorgestelde vraag een ontkennend antwoord te geven. Zijn Woordenboek bevat nog

geen *honderd* artikelen! Gemak voor den *lezer* is alzoo door dien vorm niet te weeg gebragt: want eene naamlijst van *twee* bladzijden aan het einde des werks zou ten zijnen opzigte dezelfde diensten hebben bewezen.

Doch het gemak was aan de zijde van den *schrijver*. Hij erkent het zelf. «Bij de afzonderlijke behandeling van elk voorkomend artikel viel de moeijelijkheid weg, die aan het overige vast te knoopen en eene bepaalde plaats aan te wijzen!» Maar waarom toch voor die moeijelijkheid teruggedeinsd? Hij althans had het niet behoeven te doen, die getoond heeft, op het gebied van Taal- en Oudheidkunde schier overal meester te zijn.

Mij dunkt, men behoort Woordenboeken te schrijven, wanneer de stof, waarin eene wetenschap is vervat, zoo bovenmatig is uitgedijd, dat het voor hem, die van den geheelen omvang der wetenschap niet zijne speciale studie maakt, en haar toch somwijlen moet te hulp roepen, niet meer mogelijk is, zich behoorlijk vóór te stellen, waar elk onderwerp zijne plaats in het geheel heeft moeten innemen. Zoo betreur ik het, dat Grimm niet door dezen of genen zijner discipelen eene naamlijst doet vervaardigen, die tot Index op zijne Deutsche Mythologie kan dienen. Zoo verheugt het mij, dat de Noordsche Mythologie zoowel op zich zelve beschouwd, als in verband met de Godenleer van andere natiën, die niet tot den Germaanschen stam behooren, in den laatsten tijd ook door Woordenboeken is toegelicht. In 1815 gaf Nyerup een Woordenboek der Skandinavische Mythologie uit, dat in het volgende jaar door Sander in het Hoogduitsch werd overgebragt, en beknopt als het is heeft het goede diensten bewezen. In 1827 gaf de Hoogleeraar Tkány te Znaim een soortgelijk werk voor de Duitsche en Slavische Godenleer in het licht, dat meer dan duizend artikelen behelst, doch wegens de wijze, waarop het is bearbeid, weinig aanprijzing verdient [1]. In het volgende jaar verscheen het

[1] Mythologie der alten Teutschen u. Slaven, in Verbindung mit dem Wissenswürdigsten aus dem Gebiethe der Sage und des Aberglaubens. Nach alphabetischer Folge der Artikel herausgegeben von Anton Tkány, Znaim: 1827: 2 dl. 8°.

groote en zoo uitstekende werk van Finn Magnusen in het publiek; echter vergete men niet, dat de schrijver juist dezen vorm voor zijn arbeid koos, omdat deze tevens tot nomenclatuur moest verstrekken voor de groote uitgave der Edda, waarvan de beide eerste deelen in 1787 en 1818 door den druk waren bekend gemaakt [1]. Nog een jaar later ontving men van Legis zijn Woordenboek op de vertolking van Oehlenschlägers *Nordens Guder*, waarvoor duidelijk alleen die vorm is gekozen, opdat hij, die het heldenlied des grooten Deenschen zangers wenschte te verstaan, zich overal een gemakkelijken wegwijzer zou kunnen verschaffen.

Zulke werken (om niet van algemeene Mythologische Woordenboeken, gelijk de heeren Vulpius, Nork en anderen leverden, te gewagen) kunnen groot nut doen, want hunne bearbeiders geven, zoo zij hun pligt getrouw voor oogen hebben en hun de noodige kennis niet ontbreekt, om dien naar eisch te volbrengen, een getrouw resultaat van hetgeen in honderd systematische geschriften en monographiën verspreid ligt. Maar zulk eene taak kon de heer van den Bergh zich niet voor oogen stellen, en (men behoeft slechts zijn werk door te zien) dat deed hij ook in geenen deele. In stede van honderd artikelen aan elkander te snoeren, had hij in dat geval zijn werk op duizend en misschien meer woorden versnipperd. Nu leverde hij eene reeks van Monographiën betrekkelijk de Nederlandsche Mythologie, en deze alphabetisch gerangschikt. Dan wat is uit die rangschikking voortgevloeid? dat hij telkens onzeker was, op welk artikel eenig bijzonder ondergeschikt punt moest worden behandeld, en telkens van de eene plaats naar de andere moest verwijzen. Geschiedde nu zoodanige verwijzing doorgaande en met de meeste naauwkeurigheid, men kon er vrede meê hebben, en zich de moeite getroosten tweemalen het Woordenboek op te slaan, om de vereischte inlichting te

1) Edda Sæmundar hins Fróda. Edda rythmica seu antiquior, vulgo Saemundina dicta. Sumtibus legati Magnaeani et Gyldentanii. Hafn. 4to, vol. I 1787, vol. II 1818, vol. III, 1828. Het in dit laatste deel opgenomen Woordenboek is ook afzonderlijk afgedrukt onder den titel van Priscae veterum borealium mythologiae lexicon, ed. F. Magnusen. Havn. 1828.

bekomen. Thans echter zoekt de leek in het Woordenboek vruchteloos naar opheldering aangaande een punt, dat de geleerde schrijver in het geheel niet heeft voorbijgezien, doch hetwelk is behandeld op eene plaats, waar hij het niet zoekt. Een voorbeeld tot aanwijzing van het hier bedoelde zij voldoende. Men vindt in eenig boek gewag gemaakt van *Wisselkinderen.* Weet men nu, dat die Wisselkinderen de zoodanige zijn, die de Alven verruilen, in het latijn *cambiones*, in het hoogduitsch *Wechselbälge* genoemd, dan zal men niet noodig hebben, zulks uit een Woordenboek te vernemen; maar weet men het niet, hoe zal men dan op de gedachte komen de vereischte opheldering op het artikel *Alven* te zoeken? En toch heeft de schrijver ingezien, dat men niet alles in een Woordenboek moet generaliseren. Daarom wordt op het woord *Alven*, nog aan het slot verwezen op *Eckerken*, *Flabbaert*, *Flerus*, *Langewapper*, *Lodder*, *Nachtridders*, *Nachtmerrie*, *Oschaarsstoep.* Wij vragen het in gemoede, ware het niet gelukkiger gedachte geweest, zoo de S. had kunnen goedvinden, eene uitgewerkte monographie over de Alven te geven, en het eigendommelijke van al de genoemde en meer andere speciale benoemingen daarbij aan te wijzen? Eene woordenlijst aan het slot van zijn werk zou alsdan grootere diensten verrigt hebben, dan nu van het Woordenboek zelf te vergen zijn. Immers, als men nu het geheele artikel *Alven*, en al de daarbij aangehaalde andere artikelen heeft gelezen, zoo meent men ook alles te hebben nagegaan, wat de S. dienaangaande heeft bijeengebragt, maar het is verre van daar: ook elders b. v. op het woord *witte wijven*, bl. 360, vindt men weêr menige belangrijke bijzonderheid rakende de Alven terug.

Ziedaar openhartig mijne denkbeelden medegedeeld aangaande de nadeelen, die uit den door van den Bergh gekozen vorm voortvloeijen: men zou welligt nog daarbij kunnen voegen, dat alleen om der wille van dien vorm menig artikel voorkomt, dat anders achterwege gebleven ware, of althans op eene andere wijze bearbeid. Om het eene artikel niet ten koste van het andere uit te breiden heeft de S. hier en daar zich op eene kortheid toegelegd, die ons gebiedt, om menige opgave in gee-

nen deele als de rijpe vrucht zijner uitstekende nasporingen aan te merken. Wij spraken zoo even van het eerste artikel *Alven:* men wende nu den blik op het laatste *de Zon.* Zoo iemand geloofde, dat alles, wat men over de zonnedienst in Nederland, in verband met die in naburige landstreken, kan bijeenbrengen, op weinig meer dan ééne bladzijde ware zaam te vatten, hij zou zich ongetwijfeld bedriegen. Wat ons de schrijver hier geeft is te veel of te weinig. En toch geldt ook hier weer de zoo evengemaakte aanmerking. Ik lees in het een of ander werk, dat te Sneek een afgod Snein zou vereerd zijn geworden, en nu wil ik weten, wat men toch aan dat heilig wezen hebbe toegeschreven. Maar een artikel *Snein* vind ik niet, zelfs geene verwijzing naar elders. Hoe wil ik nu gissen, dat de overigens zeer juiste meening van van den Bergh aangaande dien gewaanden *Snein* op het artikel *Zon* moet gezocht worden?

Maar, zal men mij tegenwerpen, van den Bergh schreef niet voor menschen, die letterlijk niets van de Nederlandsche Mythologie weten, màar voor hen, die wenschen hunne kennis aan die van onzen schrijver te toetsen en door middel van de zijne te verrijken. Doch ook indien men dit mag aannemen (en zoo de heeren Bosch vele koopers vinden, zal het een gunstig getuigenis zijn voor de beoefening dezer studie in onze dagen), dan zal menigeen nog dikwerf in het onzekere zijn, waar in dit Woordenboek de opheldering van eenig bepaald woord te zoeken. Zoo kwam het mij onlangs voor, dat ik wilde onderzoeken, of van den Bergh ook iets had opgeteekend betrekkelijk de in de Fransche wetten herhaaldelijk voorkomende Noordelijke zeekust en Noordelijke boom (*northeff*, *northalre tre*), waar de misdadigers hunne straf ontvingen. Vruchteloos sloeg ik eenige artikelen op, en ik besloot ten langen leste om het geheele boek te doorloopen. Eindelijk vond ik het gezochte op het artikel *Tempeldienst.* Wie had kunnen denken of gissen, dat het daar te vinden ware? Gelukkig nogtans, zoo lang zoeken altoos door zulk vinden beloond wordt!

Wij gelooven alzoo, dat men dit boek, zal men het niet verkeerd beoordeelen, moet beschouwen als eene aaneenscha-

keling van monographiën, die allen betrekking hebben tot de Nederlandsche Mythologie. Al die afzonderlijke stukken te doorloopen, en aan te wijzen, wat wij nopens elk speciaal onderwerp aan de nasporingen van van den Bergh verschuldigd zijn, zou eene taak wezen, die mij meer moeite dan mijnen lezer genoegen verschaffen zou, en ik zal mij derhalve bij eenige punten bepalen, die 't meest de belangstelling onzer landgenooten schijnen opgewekt te hebben. En bij welke? De keuze kan niet twijfelachtig zijn. Want Mr. van den Bergh, wel verre van, gelijk de meeste Duitsche Mythologen (de uitstekendste zelfs niet uitgezonderd), de bronnen zijns onderzoeks bij de middeleeuwsche Kronijkschrijvers, de levens der heiligen en de oudste gedenkstukken der Duitsche taal in hare onderscheidene vertakkingen te bepalen, en daarnevens een heirleger van aanhalingen uit Caesar en Tacitus te voegen, heeft inzonderheid ook zijne aandacht gevestigd op die sprekende gedenkteekenen der Germaansche Godenleer, die, op steen- en marmerklompen gedurende de drie eerste eeuwen onzer jaartelling door Romeinsche hand gegrift, ook thans nog van de vroomheid der vaderen, van hunne huisselijke deugden en godsdienstigen zin getuigenis geven. Doorlees het meesterwerk van Grimm, en zeg mij, of gij daarin geene geringschatting voor de taal der opschriften bespeurt? Zoek de plaatsen op, waar hij van de Dea Hludana, de Nehalennia, de Matres en Matronae spreekt; ter loops vindt gij er de opschriften aangehaald, die zooveel licht over de heidensche eeredienst verschaffen; maar de resultaten aangaande hunne echtheid, beteekenis en betrekkelijke waarde, die de navorschingen van vele Oudheidkundigen, vooral aan de oevers van den Rijn, hebben opgeleverd, mogten de eer niet dragen, van door den beroemden man te worden overwogen en toegepast. Bij van den Bergh daarentegen vinden wij op hen gedurig en met zorg acht gegeven, en, hoewel men erkennen moet, dat zijn werk meer zijne bekendheid met de latere gedenkstukken dan eene kritische beoefening der Latijnsche epigraphiek verraadt, vinden wij daarin nogtans de doorslaandste blijken, dat hij ook in dat gedeelte der Archæologische Wetenschap in het geheel geen vreemde-

ling is. En in dit opzigt mag men de beschouwing van zijn geschrift ongetwijfeld verbinden met die van twee andere werken, welke, gelijk vele der reeds boven opgenoemde, hun bestaan aan eene uitgeschreven prijsopgave te danken hebben.

Het was in den jare 1834, dat het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, op voorstel van den naar menschelijke berekening aan de wetenschappen te vroeg ontrukten Leijdschen Hoogleeraar Hamaker, eene prijsvraag uitschreef van den navolgenden inhoud:

« Daar het schijnt, dat Zeeland en in het bijzonder het eiland Walcheren, even als het Deensche Seeland, de hoofdzetel der Heidensche eerdienst voor de aangrenzende Volksstammen is geweest (zie Mone, Gesch. d. Heidenthums in Nördlichen Europa, I, 265, II, 69, 346, 347), verlangt het Genootschap, dat naauwkeurig onderzocht wordt, welke de reden is, dat deze gelijknamige Gewesten in deze hoofdbijzonderheid zoo zonderling overeenstemmen? en dat men verder alles, wat Oude Gedenkstukken, Volksoverleveringen, Berigten der Oude Schrijvers, Plaatselijke benamingen enz. kunnen bijdragen tot de kennis der aloude Zeelanders, en hare vergelijking met het Deensche Seeland, naauwkeurig bijeenverzamele, aan de gevoelens der latere geleerden toetse, en daarover een nieuw licht trachte te verspreiden. »

Geen der Nederlandsche Oudheidkundigen schijnt opgewektheid of moed gehad te hebben zich in dezen kampstrijd te wagen: de vraag bleef onbeantwoord. Eene herhaalde uitschrijving had gunstiger uitkomst, en een in Nov. 1838 ontvangen antwoord werd, behoudens eenige belangrijke aanmerkingen, den gouden eerepenning waard gekeurd. De door vele andere uitmuntende geschriften en opstellen bekende Ab Utrecht Dresselhuis was de schrijver der bekroonde verhandeling.

Velen zullen met mij verlangend naar de uitgave van dat geschrift hebben uitgezien: hun geduld is tamelijk op de proef gesteld. En toch, zij hebben bij dit talmen gewonnen! In 1842 had de toewijzing van het eermetaal plaats, en sedert dat tijdstip heeft Dresselhuis, wien (*Voorberigt*,

VII) het slechts om waarheid te doen was, en niet (*Voorberigt*, VIII) om aan eenige bijzondere zienswijze ingang te verschaffen, met belangstelling de gemaakte bedenkingen getoetst, en van vele dezer een dankbaar gebruik gemaakt. De heer Dresselhuis deed meer. In Augustus 1842 wendde hij zich tot het hoofdbestuur des genootschaps met het verzoek, dat bij zijne Verhandeling mogt worden gevoegd eene naauwkeurige afbeelding van de Zeeuwsche gedenkteekenen, opdat elk beoefenaar der oudheidkunde zelf des schrijvers oordeelvellingen en resultaten mogt kunnen toetsen en wegen. 't Werd door de onbekrompen ijver van het bestuur toegestaan, en vermits de heer Dresselhuis zich niet bij magte achtte om zelf zoo iets te bezorgen, wendde hij zich om raad en bijstand tot Dr. Janssen te Leyden, die onder zijne beoordeelaren had behoord. Volvaardig bood deze den schrijver der Verhandeling de behulpzame hand, en weldra zag hij zich door de directie van 't genootschap met de taak belast, om *alle* nog voorhandene Zeeuwsche monumenten met die artistisch-palæographische juistheid uit te geven, welke de stand der hedendaagsche wetenschap eischte, en tevens, om de niet meer voorhandene gedenkstukken naar de beste vroegere afbeeldingen daaraan toe te voegen. Zelf begaf hij zich naar Zeeland, en onderzocht hij de monumenten met de meest mogelijke naauwkeurigheid. En als de lithographie der bedoelde afbeelding door den bekwamen Hooiberg was voltooid, zag de heer Jansen zich uitgenoodigd, om bij dezen eene afzonderlijke beschrijving te voegen.

Zie daar in 't kort medegedeeld de wijze, waarop wij in 't bezit zijn geraakt van het werk van Dresselhuis: *De godsdienstleer der aloude Zeelanders, uit oude gedenkstukken, volksoverleveringen en berigten opgemaakt*, mitsgaders van Janssens geschrift, *De Romeinsche beelden en gedenkstukken van Zeeland beschreven en opgehelderd.* Mag na de uitgave dezer werken, in verband met ettelijke artikelen uit van den Berghs Woordenboek, het onderzoek naar de voorgestelde prijsvraag voor gesloten worden gehouden? Het is tot staving en toelichting onzer ontkennende beantwoording dezer vraag, dat wij de navolgende bladzijden nederschreven.

Zou dat onderzoek na de laatstelijk in het licht verschenen werken van Ab Utrecht Dresselhuis en Janssen wel thans als gesloten *kunnen* worden aangemerkt? Mij dunkt het Bestuur van het Zeeuwsch Genootschap heeft stilzwijgend door de gelijktijdige uitgave dezer beide geschriften die vraag ontkennend beantwoord.

Het Genootschap vroeg onder anderen, «dat men de Oude Gedenkstukken naauwkeurig bijeenverzamele, aan de gevoelens der latere geleerden toetse, en daarover een nieuw licht trachte te verspreiden.»

De heer Ab Utrecht Dresselhuis gaf, wat men billijkerwijze van hem mogt vorderen, om aan dezen drieledigen eisch te voldoen. Maar de vertrouwelijke omgang met epigraphische gedenkteekenen ontging hem en hij behoefde zich daarover niet te schamen: de tekstkritiek der opschriften was zijne zwakke zijde, en hij erkent (Voorb. bl. IX), dat hij niet bij magte was, om zelf de uitgave der zijn werk versierende platen te bezorgen.

Dat werk werd niet alleen op eene uitmuntende wijze door Dr. Janssen ten uitvoer gebragt, maar eene archaeologisch-juiste en tot in schijnbare kleinigheden afdalende beschrijving, alzoo (gelijk 't Genootschap vroeg) eene *naauwkeurige* verzameling der oude Gedenkstukken, werd door hem geleverd.

En nu — de vraag wijst het aan — die *naauwkeurige verzameling* moest noodwendig voorafgaan, zou het iemand ter wereld gelukken om door middel daarvan *een nieuw licht* over de Zeeuwsche Mythologie te *verspreiden*. Thans is het elk en een iegelijk, die van Mythologie en Oudheidkunde zijn werk maakt, vergund, zijn gevoelen over de hier behandelde onderwerpen te uiten, zonder ooit de daartoe betrekkelijke gedenkstukken te hebben aanschouwd; en thans eerst waagt het de ondergeteekende dienaangaande zijne stem met bescheidene vrijmoedigheid te doen hooren. Maar nu ziet men ook, dat de beschrijving van den heer Janssen op vele plaatsen in het geheel niet met die van den heer Dresselhuis overeenkomt, dat laatstgenoemde lezingen gevolgd is, die door eerstgemelden regtstreeks zijn verworpen, dat *gene* bijzonderheden heeft verwaarloosd, waaruit hij welligt belangrijke gevolgtrekkingen had kunnen afleiden, maar die eerst door *dezen* zijn aangewezen geworden.

Ik wensch, opdat men mij niet van onregtvaardigheid jegens een man verdenke, die en als geschiedkundige en als godgeleerde, verre boven mijn lof, verder nog boven mijne beoordeeling is verheven, wel verstaan te zijn. Ik beweer, dat *of* de beschrijving der gedenkteekenen door Dresselhuis geleverd naauwkeurig en volkomen bevredigend is, en dat men in dat geval geene nadere beschrijving door een zijner beoordeelaren noodig had; *of* dat zij onvolledig en niet geheel op de hoogte der palaeographische wetenschap is, en in dat geval kon zij niet strekken, om tot leiddraad te dienen, ten einde over de Zeeuwsche Mythologie een nader licht te verspreiden. Het is inderdaad te bejammeren, dat het genootschap niet *eerst* den Archaeoloog heeft uitgenoodigd, om dat geschenk te bereiden, 't welk hij thans der geleerde wereld heeft aangeboden, om *daarna* de Mythologen door het uitschrijven van eene prijsvraag op te roepen, tot het bearbeiden der thans behandelde stoffe.

« De platen (zegt Ds. Dresselhuis, bl. X) zijn thans op meerdere wijzen verkrijgbaar gesteld. Voor wien ze verlangde *alleen* met epigraphische en *andere* (?) opmerkingen, zijn zij verkrijgbaar gesteld met de beschrijving en opheldering van den heer Janssen. Wie ze verlangde in verband met de Godsdienstleer der aloude Zeelanders kan ze zich met mijne verhandeling aanschaffen. » *Mij* dunkt, dat juist hij, die deze platen in verband met gezegde godsdienstleer wenscht te bestuderen, zich eerst en vooraf noodwendig door epigraphische opmerkingen op het juiste terrein van beschouwing moet trachten te verplaatsen. Ik acht mij verpligt, om het hier door mij ter nedergestelde door eene naauwkeurige overweging van hetgeen tot toelichting der Zeeuwsche Godenleer zoowel door van den Bergh als door Dresselhuis en Janssen is geleverd nader te staven en uit een te zetten.

De artikelen uit het Woordenboek van den heer van den Bergh, die grootendeels of geheel op epigraphische nasporingen berusten, zijn de navolgende: *Burorina Dea* (bl. 20, 21), *Hercules* (bl. 109—113), in verband met *Haeva* (bl. 86), *Hludana Dea* (bl. 113—115), *Lahra* (bl. 124), *Matres*, *Matronae* (bl. 135), *Nehalennia* (bl. 161—180), *Rhijn* (bl. 200), *Sandraudiga Dea* (bl. 201), *Tempels* (bl. 233, 234), *Vagdavera Dea* (bl. 352).

Van deze onderwerpen worden alleen de *Burorina*, de *Hercules* en de *Nehalennia*, hier en daar ook de *Matres* en *Matronae*, in de door het Zeeuwsch Genootschap in het licht gezondene Verhandelingen opgehelderd.

I.

BURORINA DEA. Het artikel van den heer van den Bergh, nopens deze godin, dat zeer kort is, wil ik hier woordelijk inlasschen, omdat het mijns inziens duidelijk aantoont, wat wij hierboven gispten, dat namelijk de vorm, waarin de schrijver zijne geleerde opmerkingen inkleedde, voor eene naauwkeurige uiteenzetting zijner denkbeelden allezins hinderlijk is geweest. «In den jare 1756 (zegt hij) ontdekte men te Domburg op Walcheren, in den gevel van een huis tegen over de kerk eenen aschverwigen steen 10 duim hoog, 7 duim breed en 4 duim dik, met het volgende opschrift, dat vrij onduidelijk en beschadigd was:

DEAE
BVROR
NI (of NE) QVO:
VOTVM:
ECIT MA:
VS PRO S:
ET SVIS [P]. [1])

«Men heeft nergens elders geloften aan deze godin ontdekt en derhalve niet anders dan gissingen daaromtrent kunnen opgeven. Zie de verhandeling van eenen ongenoemden over dit onderwerp in de *N. Verh. van het Zeeuwsch Genootschap* 1807, d. I, bl. 255 volg., bij hetwelk thans de steen berust, waarvan eene afbeelding bij die Verhandeling gevoegd is. Waarschijnlijk is hier eene plaatsgodin bedoeld, de uitgang *ina* is even locaal als *ona*, *ena*, *ona*, maar komt evenwel ook in eigennamen voor; of de plaatsnaam *Buren*, *Burum*, die oudtijds in dit land niet zeldzaam was, hiertoe behoore, durf ik niet beslissen.

1) Ik zou dit dus lezen: «*Deae Burorine, quoi votum fecit Manius* (of een soortgelijke naam) *pro se et suis posuit.*»

Dewijl de steen te Domburg gevonden is, in welks nabijheid ook de Nehalenniën ontdekt zijn, benevens eenige andere goden, mag men besluiten, dat die plaats ten tijde der Romeinen eene voorname haven en dat er veel vertier was; de gedachte aan een Germaansch heilig eiland komt mij twijfelachtig voor, hoewel er echter het een en ander voor schijnt te pleiten, inzonderheid het berigt omtrent Willebrordus.»

Dit artikel is beknopt en zaakrijk, en zou in elk Mythologisch Woordenboek eene schoone plaats bekleeden. Alleen hadden wij gewenscht, dat de schrijver hier en op menige andere plaats in zijn veelomvattend werk, zoo dikwerf de ruimte hem verbood in menigvuldige *détails* te treden, eene aanwijzing had bijgevoegd dier Oudheidvorschers, in wier geschriften de weetgierige lezer meer narigten of andere verklaringen nopens het behandelde onderwerp zou kunnen vinden [1]). Waarom niet gemeld, dat Cannegieter in 1764 te Utrecht eene latijnsche Verhandeling *de Dea Burorina* [2]) heeft in het licht gezonden? Waarom niet aangewezen, dat het straks genoemde altaar ook door Speeleveldt, in zijne *Brieven over het eiland Walcheren*, bl. 114, en door van Cruysselbergen, in het tweede Deel der *Werken van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, bl. 47, was toegelicht? Waarom verzwegen, dat de Hoogleeraar Te Water als schrijver der door van den Bergh aangehaalde Verhandeling bekend is?

Eene tweede opmerking, waartoe ons het medegedeelde Artikel aanleiding geeft, is, dat ik daarin de bevestiging zie van het vroeger door mij nopens den vorm van Mr. van den Berghs geschrift opgemerkte. Met belangstelling vernamen wij uit het slot zijner aangehaalde woorden 's mans gevoelen nopens

1) Deze opmerking geldt vooral daar, waar over opschriften gehandeld wordt. De meeste der groote epigraphische werken zijn hoogst kostbaar, velen ook zeer zeldzaam. Het is dus van belang, dat men vooral in een algemeen overzigt de onderscheidene schrijvers aanwijze, door wien hetzelfde gedenkteeken is beschreven of toegelicht. De lezer bejammert het, dat hij Gruter niet bezit, en hij wordt onkundig gelaten, dat hij ook bij Orelli, b. v., den tekst van het opschrift vinden kan.

2) Met zijne Verhandeling *de Gemma Bentinckiana et Iside ad Tornacum inventa*. T. a. R. 1764.

de vraag, of men zich het aloude Walcheren als een Germaansch heilig eiland moet voorstellen; maar wie had de beantwoording dier vraag op deze plaats gezocht? Daarenboven, ofschoon wij het oordeel van den heer van den Bergh als eene autoriteit aanmerken, waarvan men niet dan op stevige gronden behoort af te wijken, had dit punt in een Woordenboek der Vaderlandsche Mythologie niet eene meer opzettelijke behandeling verdiend, vooral nu eene geleerde Maatschappij het tot hoofdzakelijk onderwerp eener speciale prijsvraag maakte?

Doch keeren wij tot het bovenvermelde gedenkteeken terug. Met de kritiek van den tekst heeft ook Dresselhuis zich (bl. 88, 89) niet ingelaten: uitvoerig en uitstekend is dit punt behandeld bij Janssen, t. a. p. 85—89.

Vs. 1 is nog geheel duidelijk; in vers 2 is misschien de eerste letter uitgewischt: maar (gelijk Janssen opmerkt) kan er oorspronkelijk op het altaartje EBVRONI gestaan hebben. In vs. 3 las Cannegieter NA QVOD, Te Water NÆ QVOD, terwijl Janssen NE QVOD hersteld heeft. Bij geen der uitgevers echter vond ik NI geschreven, gelijk van den Bergh leest, zonder zijn zegsman te noemen. Ook bij Janssen vind ik niet opgemerkt, dat in vs. 4 Speeleveldt VOTIM heeft.

Wat den vijfden regel aangaat, Cannegieter las daar ESIT MAL, terwijl Te Water ESIT MALI gaf: volgens Janssen kan zulks echter uit de thans zigtbare letters niet worden afgeleid, waarom hij gemeend heeft de voorkeur te moeten geven aan de lezing: ECIT I*ulius* (of L*ucius*) [P]RI[M]. In het laatste vers hebben Cannegieter en Te Water E SVISQVE [1]), Janssen ET SVIS, terwijl hij van oordeel is, dat aan het slot de letter P (*posuit*) ontbreekt. «Eigenaardig (zegt hij wijders) is de uitdrukking QVOD VOTVM FECIT POSVIT. Dat hier toch QVOD en niet QVOI, gelijk wel eens gegist is, moet gelezen worden, lijdt mijns inziens geen twijfel. Daar echter de vorm der letters van de onhandigheid des steenhouwers getuigt, zou ik vermoeden, dat hij in de woordvoeging eene fout begaan, en in plaats van VOTVM QVOD enz.

---

1) Deze foutieve lezing is veroorzaakt, doordien de letters E T bij wijze van monogram zijn verbonden, ⅂E.

QVOD VOTVM gebeiteld had. Want dat QVOD hier als coniunctio, in de beteekenis van *omdat*, zou moeten opgevat worden, komt mij te bedenkelijk voor; zulk een gezwollen stijl is bij een zoo prosaisch opschrift niet te veronderstellen: ook ken ik daarvan geene andere voorbeelden.» Men ziet, hoe omzigtig de geachte oudheidvorscher in zijne mededeelingen te werk gaat: nogtans moet ook hij erkennen, dat de uitdrukking QVOD VOTVM POSVIT zonderling en schijnbaar gerekt is. Mijns bedunkens mag men den goeden steenhouwer niet al te veel te last leggen. Zou het niet mogelijk zijn, ook zonder tot eene dergelijke beschuldiging des kunstenaars de toevlugt te nemen, eene poging tot herstelling en uitlegging van het gedenkteeken te wagen? Mij ten minste hindert dat *quod* lang zoo erg niet, als het *posuit* aan het slot van het opschrift. 't Is niets ongewoons, dat de vrome vereerder eener godheid haar eerst eene gelofte bragt, en later aan die gelofte voldeed, wanneer hij zijn wensch had vervuld gezien. Reeds de gewone formule *votum solvere* duidt aan, dat eene gelofte eerst aangeboden, later voldaan is. Zoo leest men op een gedenkteeken te Aquileia, aan Belinus gewijd:

BELINO AVG
SACRVM
VOTO SVSCEPTO
PRO A. AQVILLIO
C. F. POMP. VALENTE
IIII V. I. D. DESIG.
PHOEBVS LIB.
V. S. L. M.

d. i. *Belino Augusto sacrum. Voto suscepto pro Aulo Aquillio Caii filio Pomponio Valente, quatuorviro juri dicundo designato, Phoebus libertus votum solvit lubens merito.*

Maar *votum ponere* kan men, dunkt mij, niet zeggen, en van die uitdrukking is mij ook nimmer een voorbeeld voorgekomen. Welligt is de tekst aldus te lezen:

DEAE
BVRORI
NEQVO
VOTVMF
ECITIPRIM
VS. PROSE
TE. SVISP.

d. i. *Deae Burorinae quod votum obtulit votum fecit Iulius Primus pro se et suis, pie* of *publice.*

Gaarne geef ik toe, dat ook dan de stijl van het opschrift afwijkt van dien der meeste andere soortgelijke gedenkteekenen, doch eene betere uitlegging weet ik niet voor te dragen.

En wie zal nu deze godin geweest zijn, voor wien Julius Primus (of hoe hij geheeten zijn moge) een altaartje oprigtte? Misschien de beschermgodes van het een of ander volk of van de eene of andere plaats. De *Buriers* kennen wij uit Tacitus. Retro (zegt hij) Marsigni, Gothini, Osi, Burii terga Marcomannorum Quadorumque claudunt, e quibus Marsigni et Burii sermone cultuque Suevos referunt (Germ. 43): waarbij ik moet opmerken, dat de nieuwste uitgever, Duebner, *Buri* leest. Maar men ziet uit de plaats des Geschiedschrijvers zelve, dat dit volk, in een geheel anderen hoek van Germanië wonende, niet dan zeer toevallig zijne beschermgodes op Walcheren kan hebben gehuldigd.

Cannegieter, Te Water en Janssen hebben bij de verklaring van dit gedenkteeken op een groot aantal plaatsen in Gallië en Britannië gewezen: in eerstgenoemd land op Buro, Buronum, Burocassio, Burocortoro; in laatstgemeld eiland op Burium, Burrio, Burolevo, Buroararus. Dat men op de Nederlandsche plaatsnamen *Buren* en *Buurmalsem* verwijst, baat mijns inziens weinig; want deze namen hangen kennelijk met de Nederduitsche woorden *buur*, *buurschap*, *buurt* zamen. Cruysselbergen houdt Burorina dan ook werkelijk voor eene *buurgodin*, en dat nog wel niet voor eene beschermgodesse eener bepaalde *buurt* of landstreek (*pagana dea*), maar hij schijnt haar als eene naburige godheid van Nehalennia te beschouwen!

Maar met al deze verklaringen (ik zeg het Dresselhuis t. a.

p. 199 volmondig na) zijn we niet verder gekomen: want zij blijft eene onbekende en onbestemde, hetzij wij haar begroeten als buurgodin of als patrones van Burrium. Daarom ging deze schrijver de Skandinavische Mythologie te hulp roepen. Daar ontdekt hij in Burorina «de herfst- en jagtgodin, die al het gevelde in hare diepe en donkere voorraadschuren wegborg; de Walburgis of bergster der gevallenen; de Waldacha, of dekster van dezen; zij was dus Skade of Hela, naar dat men dacht aan wintervoorraad of levenseinde [1]).» Maar welk eene reeks van gissingen moet men als bewezen aannemen, om tot deze gevolgtrekking te geraken! Of is het niet gewaagd om met Dresselhuis de Skade van het Noorden te vergelijken met de *Scaldis* dea?

Even onbewezen rekenen wij de woordduiding van Buddingh, die haar verwant acht men den noordschen *Burr*, Bör, «die vooral in het aan de zee ontwoekerde Zeeland zou te huis behooren [2]).» Wat dit beteekent, verklaar ik volstrekt niet te bevatten. De koe Audumbla, uit wier uijer vier melkstroomen vloeiden, lekte de zilte ijssteenen, en aan den avond van den eersten dag (zoo luidt het verhaal) kwam het haar eens mans te voorschijn; den tweeden dag het hoofd van dien man; de man zelf, groot, schoon en sterk als hij was, ten derden dage. Die man heette Buri. Gelijk Tuisco bij Tacitus *terra editus* genoemd wordt, zoo kwam Buri in het noorden uit steen te voorschijn [3]). Maar hoe deze Mythe naar Walcheren over te brengen, ja te verklaren, dat zij daar eigenaardig te huis ware?

Dan — de lezer zal met mij het doorwandelen van dit veld van gissingen moede zijn, daar we toch eindigen moeten met te bekennen, dat de Burorina voor eene plaatselijke (topische) godheid behoort te worden gehouden, wier beteekenis tot heden toe duister is. Maar ik mogt deze opmerkingen niet terughouden, omdat er in de Zeeuwsche vraag misschien een denkbeeld ligt opgesloten, dat de heer Dresselhuis eerst verworpen, en later nogtans herhaaldelijk ondersteund heeft. Het eerste hoofdstuk van zijn werk draagt tot opschrift: *Hoofdge-*

[1]) Dresselhuis, t. a. p. 206.

[2]) Buddingh, Westland 306.

[3]) Vgl. Grimm, Deutsche Mythologie, (ed. 2.) 323, 526.

breken der vraag; het tweede moet het *bewijs* inhouden, *dat Seelands oude Gedenkstukken, volksoverleveringen, berigten van oude schrijvers, plaatselijke benamingen enz.,* WEINIG *of* NIETS *kunnen bijdragen tot de kennis van de Godsdienstleer der aloude Zeelanders.* En zie, reeds bij de behandeling van het gedenkteeken, dat ons de Dea Burorina leert kennen, neemt hij tot de Noordsche Mythe zijn toevlugt. Door de vraag (zegt Dresselhuis), bij welke een bepaald standpunt wordt aangewezen, waaruit men de zaak beschouwd wenscht te zien, is het onderzoek waarlijk niet gemakkelijker gemaakt [1]). Uitdrukkelijk verklaart hij, dat hij de pen opvattede, *niet* om de vraag, zoo als zij daar ligt, voldoende te beantwoorden, want dit acht hij eene onmogelijkheid: maar om over het onderwerp in het algemeen eenig nieuw licht te verspreiden, door de Zeeuwsche monumenten te vergelijken, niet met die van het Deensche Seeland alleen, welke hier tot geene resultaten kunnen leiden, maar met soortgelijke gedenkstukken elders in de aangrenzende gewesten en landen aangetroffen, waardoor gewigtige uitkomsten kunnen worden verkregen [2]). Wij schatten het in dit opzigt door hen geleverde hoog, zeer hoog: maar wij zien in de aangehaalde woorden eene miskenning van de eigenlijke strekking der vraag. Deze stelt duidelijk het onderzoek en de nasporing der Zeeuwsche Mythologie op den voorgrond, maar eischt daarbij tevens, dat men navorsche, of zij niet door de Noordsche Godenleer kan worden toegelicht en opgehelderd. De vraag zegt volstrekt niet, dat de gelijknamigheid der beide gewesten hier iets afdoet, maar wijst alleen op eene hoofdbijzonderheid van overeenstemming tusschen het Nederlandsche Zeeland en het Deensche Seeland, deze namelijk, dat beide hoofdzetels van heidensche eerdienst zijn geweest. Nu vraagt zij verder: wat is hiervan de reden? Dresselhuis ontkent die overeenstemming niet, maar vindt hierin niets buitengewoons. Des te gemakkelijker was het, dunkt mij, de vraag voldoende op te lossen. Alleen een enkel woord heeft hier (ik verberg mijne volle overtuiging niet) de wetenschap schade gedaan.

[1]) Dresselhuis, t. a. p. 3.

[2]) Dresselhuis, t. a. p. 4.

Het Genootschap vroeg: welke is de reden, dat deze beide gelijknamige Gewesten in de aangewezen hoofdbijzonderheid zoo *zonderling* overeenstemmen? Dresselhuis vond daarin niets *zonderlings*. Maar ook de steller der vraag heeft, naar onze bescheidene meening, zulks in geenen deele bedoeld. 't Gebezigde woord ware welligt beter door *klaarblijkelijk* vervangen. Ook de beantwoording hadde alsdan bij den lezer aangenamer gewaarwordingen achter gelaten. Misschien had deschrijver dan zijne taak ook uit hooger gezigtspunt opgevat. Ook regtsgeleerde Oudheidvorschers, als Dreijer en Wilda, hadden hem welligt daadzaken opgehelderd, of tot opmerkingen geleid, waardoor de heiligheid van het *eiland* naar Germaansche begrippen in een juister daglicht ware geplaatst geworden.

II.

Het artikel *Hercules* bij van den Bergh (109—113) munt inzonderheid uit in rijkdom van historische aanwijzingen. «Tacitus (zoo lezen wij bij hem) zegt uitdrukkelijk (Germ. 9) «*Herculem* ac Martem concessis animalibus placant,» en dit schijnt bevestigd te worden door gevonden geloftesteenen en door de reiskaart van Peutinger, alwaar men in de Betuwe eene plaats Castra Herculis aangeteekend vindt.» Beide deze punten schijnen echter eene nadere toelichting te behoeven. Dat men op Duitsch grondgebied gedenkteekenen vond, die den naam van Hercules vermelden, dit geeft mijns inziens nog geenszins te kennen, dat een Germaansche afgod den naam van Hercules droeg. Immers de meeste geloftesteenen, die in Duitschland gevonden zijn en den naam van Hercules dragen, zijn door Romeinsche soldaten, of door de vrienden en betrekkingen van dezen, opgerigt, en deze hebben mijns inziens op de Germaansche Mythologie geen de minste betrekking. Hiertoe behoort b. v. gebragt te worden het te Oberwinter gevonden altaar:

HERCVLI
L. IVCVNDINIVS
MAXIMVS
B. COS. V. S. L. M.

Inzonderheid dit te Keulen voor vele jaren ontdekt opschrift:

HERCVLI
IANVARINIVS
MODERAT. COL.
EQVITVM D. D.

Men zou hier nog twintig en meer voorbeelden kunnen bijvoegen: doch de aangevoerde schijnen mij voldoende, om aan te toonen, dat men hier slechts te doen heeft met de vereering van eene Romeinsche godheid door Romeinen zelve.

Twijfelachtig daarentegen komt het mij voor, of men aan den Romeinschen Hercules of wel aan een Germaanschen, door dien naam vertolkten god of held te denken hebbe, wanneer men een geloftesteen aan Hercules door een inlander gewijd ziet In dit geval toch kan men den latijnschen naam verklaren, gelijk die in de aangehaalde plaats bij Tacitus moet worden uitgelegd. « Men kan (zegt van den Bergh zeer juist) bezwaarlijk gelooven, dat dit niet eene Romeinsche duiding zou zijn van eenen Duitschen God, even als zij Wodan door Mercurius verklaren, maar hoe die Duitsche naam was, is onzeker. » Zoo is in het straksgemelde Oberwinter, een dorp tusschen Bonn en Remagen, een altaar gevonden met navolgend opschrift [1]):

HERCVLI
CLAVDIVS
CVRFAIVS
B. COS.

d. i. *Herculi Claudius Curfaius*, *beneficiarius consulis* (*posuit*). Deze naam *Curfaius* toont kennelijk aan, dat hij, die genoemd altaar aan den krijgsgod wijdde, een inlander was, die den zeer gebruikelijken voornaam *Klôd* droeg, even als onze Civilis; en, terwijl het niet onmogelijk is, dat hij den beschermer des consuls, wiens gunsteling hij was, zijne hulde kan gebragt

[1]) Bij Huepsch, Epigrammat. 54. 1, en Steiner, Cod. Inscr. Rom. Rheni, II, 69, 763.

hebben, komt het mij echter waarschijnlijker voor, dat hij door het vermelde gedenkteeken een' der Vaderlandsche goden zal hebben gehuldigd.

Somtijds echter wordt op de gedenkteekenen bij den naam van Hercules een *bijnaam* gevoegd, en dan vooral is het hoogst moeijelijk te beslissen, of men aan een vergood wezen te denken hebbe, hetwelk in den kring der Germaansche Mythologie behoort te worden opgenomen. De lezer bemerkt, dat wij hier inzonderheid den Hercules Macusanus en den Hercules Saxanus op het oog hebben.

En zie ons daar weder op een onderwerp gebragt, hetwelk onze drie schrijvers allen met meerder of minder uitvoerigheid behandeld hebben.

De beknoptheid, die ook hier door van den Bergh (bl. 111, 112) is in acht genomen, achten wij prijzenswaardig: alleen misten wij weder ongaarne eene aanwijzing der schrijvers, die vóór hem hunne denkbeelden dienaangaande aan het publiek hebben medegedeeld [1]). Onze kennis aangaande den Hercules Macusanus moet hoofdzakelijk uit vier opschriften geput wor-

---

2) Reeds Hessel gaf in zijne Praefatio voor Gudius eene lijst der geleerden, die tot op zijn tijd over den Hercules Magusanus gehandeld hadden. Qui de Hercule (schrijft hij) Magusano sive Macusano aliquid scripserunt, hi sunt: Menso Alting, in Not. Germ. Inf., c. IIII. M. Z. Boxhornius, in Quaest. Rom Q. I. Gul. du Choul, in libro Gallico, cuius est titulus: Discours de la religion des Anciens Romains, p. 190. Gisb. Cuperus, in Mon. Antiq. inedit. bl. 218. Jac. Eyndius, Chron. Zeland, l. I, c. VIII. Matth. Gargon, Walchersche Arcadia, p. 187. Jan. Gruterus, Corp. Inscr. p. CIƆLXX. 4. Marq. Gudius, Inscr. p. IƆCCCCLXXIX. 2. Simon van Leeuwen, Batav. illustr. c. 2. Abrah. Ortelius, in Thesaur. Geogr. Ev. Otto, de tutela viarum publ. I. c. 10. Car. Patinus, Imperat. Rom. Numism. p. 335. Sam. Petiscus, Lex. Antiq. Rom. Th. Reinesius, Syntagm. Inscr. Antiq. cl. I. 39. Christ. Frid. Ruhe, spec. philos. numism. Lat. sec. Petr. Scriverius, Batav. illustr. p. 227. Matth. Smallegange, Chronijk van Zeeland, l. I. c. 3. Jo. v. Someren, Herstelde Oudtheyt, c. 9. Spon, Miscell. erud. Antiq. 100. Ger. J. Vossius, in lib. I de orig. et progr. idololatriae, c. 35. Et alii docti viri qui laudantur ab his. Ik geef deze lijst ook daarom, dewijl men in eene monographie, gelijk de heer Dresselhuis schreef, wel eene beknopte voorstelling van de gevoelens van deze en zoo vele latere geleerden niet zonder reden had mogen verwachten.

den. In 1514 werd aan het Walchersche strand nabij Westkapelle een gedenksteen gevonden, die later in de kerk aldaar is geplaatst geweest, doch thans in het Museum van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen bewaard wordt, deze inscriptie dragende:

HERCVLI
MAGVSANO
M. PRIMINIS
TERTIVS
V. S. L. M.

d. i. *Herculi Magusano Marcus Priminius Tertius votum solvit lubens merito.* Van den Bergh deelt de plaatsen der vroegere uitgevers van dit gedenkteeken niet mede, behalve die bij Janssen bl. 27: laatstgemelde en Dresselhuis (bl. 74) geven ze naauwkeurig op: bij dezen echter moet men in de aanhaling van Gruter bl. 1070 in plaats van bl. 1060 lezen. Tot aanvulling diene, dat in vs. 2 Gruter verkeerdelijk MARCVSANO leest, terwijl Keysler (Antiquitates Septemtr. et Celt. p. 200) in vs. 3 M. PRIMII VIS heeft, er bijvoegende, dat men ook PRIMILIVS, PRIMILVIS, PRIMELVIS kan lezen. De onjuistheid dezer opgave is thans door de mededeeling van Dr. Janssen overvloedig gebleken.

Een tweede gedenkteeken is een Betuwsche steen, die nog in de achttiende eeuw door Keysler aan den ingang van de Bibliotheek van het Jesuiten-Collegie te Brussel is in oogenschouw genomen [1]). Ruim zestig jaren later heeft echter van Wijn dat gedenkteeken vruchteloos daar ter plaatse gezocht en ook thans nog is men daarvan het spoor bijster. Het opschrift (zegt Janssen) luidde, volgens het eenparig getuigenis van schrijvers, die het vermeld hebben:

---

[1]) Janssen zegt, bl. 29, not. 1, dat dit in 1731 is geschied: Keysler zelf echter schrijft: addemus alium lapidem, quem anno 1715 descripsimus exstantem in atrio Bibliothecae praestantisimae, quae in Collegio Sociorum nominis Jesu Bruxellis magis custoditur, quam in ullos usus convertitur, ab hominibus omnis fere literaturae expertibus. *Antiq. Sept. et Celt.* 201.

HERCVLI
MACVSANO ET
HAEVAE VLPI
LVPIO ET VLPI
A AMMAVA
PRO NATIS
V. S. L. M.

d. i. *Herculi Macusano et Haevae Ulpius Lupio et Ulpia Ammava pro natis votum solverunt lubenter merito.* Wat hier de schrijver van een *eenparig getuigenis* der schrijvers vermeldt, kan ik niet toestemmen. Om niet al te uitvoerig te worden, zal ik de namen der vroegere uitgevers van deze inscriptie hier ter plaatse niet inlasschen, te minder, vermits ik eerlang de Noordsche Mythologie in haar geheelen omvang naar aanleiding der thans bekende epigraphische gedenkteekenen hoop te behandelen; maar eenige afwijkingen der vroegere schrijvers meen ik niet te mogen verzwijgen. Zoo heeft Martin (*Réligion des Gaulois*, II, 27) in vs 3, in plaats van HAEVAE, HAFVAE, waarin hij gevolgd is door Mone, *Geschichte d. Heidenthums im nordl. Europa*, II, 349. Gudius leest in vs. 4 LVPIO en verklaart dit door *Ulpio*. In genoemden 4den regel heeft Janssen aan het slot de lettergreep PI, die ik echter bij geen der mij bekende vorige uitgevers daar ter plaatse, maar integendeel in den aanvang van vs. 5 vind uitgedrukt. In laatstgenoemden regel heeft Martin niet PIA AMMAVA maar PIAE AMMAVA, terwijl de vroeg gestorven in het buitenland hoog geschatte Nederlandsche philoloog Van Eldik in zijn *Suspicionum Specimen*, bl. 35 (of bl. 208 der Leipziger uitgave), de bedenking opperde, of men niet, in stede van het onbekende AMMAVA, AMATA zou behooren te lezen. Aldenbrück eindelijk, die voorgeeft de lezing van Martin te volgen, heeft hier AMAVA geschreven [1]).

De namen (behalve die van Hercules Macusanus en Haeva) welke op dit gedenkteeken voorkomen, hebben nog al tot verschillende en in het geheel niet van belang ontbloote gissingen

[1]) Ang. Aldenbrück, de Relig. Antiq. Ubior. diss. hist. mythologica. Ed. alt. Colon. 1749, bl. 35.

aanleiding gegeven, en het is daarom te verwonderen, dat geen der schrijvers, wier laatste geschriften wij thans beschouwen, daarop zijne aandacht heeft gevestigd. Alleen lezen wij bij Dresselhuis, dat Martin Ulpius, Lupius, en Ulpia zoo wel tot goden maakt, als Hercules Magusanus en Hafua, terwijl Lupio geheel en al de oude Zeeuwsche naam Loep of Loeper is.

Inderdaad vertaalt Martin het opschrift aldus: Ammava a consacré ce monument à Hercule Macusan, et à Hafua, à Ulpien Lupius et à Ulpia, pour s'acquitter du voeu qu'elle a fait pour ses enfans. Vreemd is het, dat ook onze Cannegieter de woorden Lupio en Ammava niet voor personennamen wilde erkennen, maar giste, dat zij de plaats en den volksstam aanduiden, waartoe deze echtelingen Ulpius en Ulpia behoorden. Neutrum autem (schrijft hij, *Brittenb.* 147) illorum, qui sunt in saxo, Batavum fuisse puto, sed a Luppia amne et Chamavorum regione ad colendum Herculem venisse. Uitvoeriger laat hij zich dienaangaande in zijn *Postumus* (bl. 156) uit, schoon minder stellig de later door Janssen gehuldigde uitlegging verwerpende: Nec paret, Lupionis et Ammavae Romana cognomina, an a natione Germanica sint. Si a natione, Lupio erit ad Lupiam vel Luppiam amnem natus, quem amnem Strabo insigni errore, a multis tamen castigato, abreptus in Oceanum duxit, cum sub moenibus Vesaliae Rhenum ingreditur. Ammava sic domo Chammava erit, cuiusmodi Germanica nomina additis detractisque litteris exarantur, nihilque mutabilius, quam h et c litterae: nihilque frequentius, quam litterarum l et m geminatio. Neemt men hierbij in aanmerking, dat, gelijk ik boven zeide, van Eldik het woord AMMAVA in *amata* wilde veranderen, dan zal men niet kunnen ontkennen, dat de Oudheidkenners grootelijks aanstoot gevonden hebben, niet alleen aan dat woord AMMAVA als eigennaam, maar ook over het geheel aan de verdubbeling der letter M, daarin gebezigd. Ik durf hier niets beslissen: doch het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat ook op een den 6 Mei 1842 te Mentz gevonden gedenkteeken, hetwelk helaas! in vier stukken gebroken en geweldig verminkt is, dezelfde naam mag worden teruggevonden. Daarop leest men, volgens het berigt, dat Dr. Külb uit Mentz aan Dr. Lersch te Bonn heeft medegedeeld, en door dezen in de *Jahrbücher*

des Vereins von Alterthumsfreunde im Rheinland (II, 99) wereldkundig is gemaakt:

MAC
TITINIA · AMM
MATER ET TITINIVS
CASTVS · PATER

Men zal mijns inziens zich dit opschrift oorspronkelijk alzoo moeten voorstellen:

D. M.
TITINIO · MACRONI · F
TITINIA · AMMAVA
MATER ET TITINIVS
CASTVS · PATER

Keeren wij tot onzen Hercules Macusanus terug. Een derde gedenkteeken, dat zijn naam vermeldt, is in het midden der zeventiende eeuw te Rummel, een gehucht behoorende onder St. Michielsgestel, niet verre van Oosterwijk, in de meijerij van 's Hertogenbosch opgedolven. De geschiedenis van dezen steen is door Janssen (t. a. p. bl. 30) en Dresselhuis (t. a. p. bl. 169) beschreven. Laatstgenoemde berigt, dat de heer H. Copes, lid der Regering te 's Hertogenbosch zelf de ontdekker van dit altaar geweest is; dit blijkt echter niet uit het verhaal, dat de beroemde Gijsbert Cuperus van de opdelving heeft gegeven. In agro Sylvaducensi (zegt deze) exiguus pagus est, cui nomen Rummel: qui ante annos aliquot nobis dedit *C. Januarinum Sextum interpretem*, uti docui in Inscriptionibus antiquis, quas una cum Apotheosi Homeri vulgavi. In eodem loco inventus est et alius lapis ingens satis, et candidi coloris, quem mihi dono misit amplissimus vir, Henricus Copez, Urbis illius senator, et antiquarum rerum studiosus[1]). En dan deelt hij het opschrift op volgende wijze mede:

---

[1]) Gisb. Cuperi Harpocrates. Eiusdem Monum. Antiq. ined. T. a. R. 1687, bl. 218.

.. ACSVSA
NO · HERCVLI
SACRV · FLAVS
VIHTIRMATIS FIL
S MMVS MAGISTRA
. IVITATIS BATAVOR
V. S. L. M.

Vermits de drie thans door mij beschouwde geschriften nopens de letterkundige geschiedenis van dit opschrift geene bijzonderheden mededeelen, zij hier vermeld, dat het door Cannegieter is verklaard [1]), die eenigermate van Cuper's lezing is afgeweken, zonder echter zelf het gedenkteeken in oogenschouw te hebben genomen, en dat deze wederom door Chishull [2]), Hagenbuch [3]), Orelli [4]) en Schayes [5]) is gevolgd. Eene meer naauwkeurige beschrijving en afteekening van het opschrift zijn wij thans aan den Hoogleeraar Verburg te Deventer verschuldigd, die echter (gelijk door Janssen is opgemerkt) in vs. 4 verkeerdelijk VIHIRMATIS heeft gelezen. Gemakkelijk wordt het aldus hersteld:

MACSVSA
NO HERCVLI
SACRVFLAVS
VIHTIRMATIS FIL
SVMMVS MAGISTRA
CIVITATIS BATAVOR
V. S. L. M.

De steen is thans nog te Deventer aanwezig; zijne echtheid komt mij echter voor niet boven allen twijfel verheven te zijn.

1) Cannegieter, de mut. Rom. nom. sub princip. rat. T. a. R. 1758.) bl. 153.

2) Chishull, Iter per Turciam, Hungariam, Germaniam, Belgium, bl. 162.

3) Miscellan. Observat. Nov. X—XII. bl. 366.

4) Orelli, Inscr. Lat. Nov. Collect. I, 353. 2004.

5) Schayes, Les Pays-Bas avant et durant la domination des Romains. II, 267.

Voorts is onlangs een vierde gedenksteen bekend geworden, dat onzen Hercules Macusanus vermeldt. In de werken van Dresselhuis en Janssen kon daarvan nog geene melding gemaakt worden. Van den Bergh had nog juist de gelegenheid daarop in een toevoegsel tot zijn Woordenboek te wijzen. Wij Nederlanders hebben daarmede eerst kennis mogen maken door het stuk van Dr. C. Leemans in den Algemeenen Konst- en Letterbode voor 1846, no. 7 & 8, ten opschrift dragende: *Gedenkteeken eens Hercules Magasanus.* Het is een altaar, in Schotland gevonden, een kwartier gaans ten zuiden van Polmont, eene plaats aan den grooten weg van Edinburg naar Sterling, omtrent op de helft van den afstand tusschen die twee steden gelegen. Naar een mij tot nog toe onbekend werk van Stuart [1]) is het opschrift in de *Literary Gazette* en daaruit door Leemans medegedeeld: het luidt als volgt:

HERCVLI
MAGVSAN
O. SACRVM
VAL · NIGRI
NVS · DVPLI
ALAE · TVN
GRORVM

Eindelijk moeten wij nog van twee [2]) gedenkteekenen der oudheid melding maken, die bij de behandeling van dit onderwerp de aandacht der deskundigen verdienen. Ik bedoel in de eerste plaats een bronzen armband, in het bezit van mevrouw Mertens, te Bonn, die tot opschrift draagt:

H · E · R · C · V · M · A · G · V

hetgeen blijkbaar beteekent *Herculi magusano.* Van dit opschrift vond ik alleen melding gemaakt bij Lersch, *Centralmuseum rhein-*

1) R. Stuart, Caledonia Romana, a descriptive Adherent of the Roman Antiquities of Scotland. Edinb. a. Lond. 1844. The Literary Gazette, 12 April 1844, no 1473.

2) Van de penningen toch, die bij dit onderzoek te berde gebragt zijn, zal later gesproken worden.

ländischer Inschriften, III (Bonn 1842), bl. 86, nº 147, uit welk geschrift het ook door Leemans is medegedeeld.

Ten anderen bedoel ik een brokstuk van een gevelsteen ter lengte van achttien duimen en ter breedte van zes duimen, onlangs aan den langmuur bij Trier ontdekt. Op dit gedenkteeken, dat tot hiertoe aan de aandacht der Nederlandsche Oudheidvorschers schijnt te zijn ontsnapt, leest men de drie duimen hooge letters: . . C V S A . H . . . Dr. Schneider te Trier, aan wien men de mededeeling van deze ontdekking verschuldigd is, en die op een ander fragment nog de letter M vond, giste dadelijk, dat hier het opschrift gestaan hebbe *Herculi Macusano.* Later zijn deze overblijfselen naar het Museum van Oudheden te Bonn overgebragt, en de gissing van Schneider, die van zijne opdelvingen in een afzonderlijk geschrift verslag deed [1]), mogt ook de toejuiching van den geachten oudheidkundige Urlichs erlangen [2]).

En wie was nu deze Hercules Macusanus, Magusanus of Macsusanus? Dat men hier aan het Angelsaksische [3]) *maeghen*, *maegenes*, *maegn*, *maeghte*, *magt*, *kracht*, *sterkte* (*ic mugude*, *ik vermogt*) zou te denken hebben, komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor, en ik acht het verkieslijker hier naar een plaatsnaam [4]) te zoeken. Vele schrijvers van vroegeren en lateren tijd hebben zich dan ook beijverd eene plaats op te sporen, waarop de bijnaam *Macusanus* betrekking zou kunnen hebben. Daarbij zijn in aanmerking gekomen de navolgende oorden of steden:

1. *Macusa*, in *Phoenicie*, gelijk Janssen het noemt, of in *steenachtig Arabië*, zoo als Leemans het uitdrukt, hetwelk bij Plinius *Hist. Nat.* VI, 29 vermeld wordt.

Opmerkelijk is het, dat, terwijl Janssen en Leemans deze plaats slechts ter loops vermelden, juist van den Bergh aan

---

1) J. Schneider, die Trümmer der sogenannten Langmauer. Trier 1843. 8º.

2) L. Urlichs, Bereicherungen des K. rheinischen Museums vaterländische Alterthümer in Bonn, in de Jahrb. d. Vereins von Alterthümsfreunderim Rheinlande, III, 97.

3) Zie Leemans, t. a. p.

4) « Zweifelhaft bleibt, zegt Düntzer in de Jahrbücher d. Vereins v. Alterthumsfr. im Rheinlande, I. 91*, ob so auch der Hercules Magusanus zu deuten, wie Hercules Deusoniensis von Deuso. »

haar de meeste waarde hecht tot verklaring van den naam van Hercules Macusanus. «Ik zou gelooven (zegt hij, t. a. p. bl. 113), dat deze bedoeld werd, daar men onlangs aan de Werra eenen Phoenicischen penning gevonden heeft, waarop Hercules Macusanus afgebeeld was.»

Het is waar, dat de heer von Donop in het jaar 1819 te Meiningen een werk heeft in het licht gezonden, getiteld: *Das magusanische Europa*, waarin hij getracht heeft te betoogen, dat Duitschland, Frankrijk en Nederland door de Pheniciers is bevolkt geworden. Tot hiertoe heeft het mij (gelijk den heer Janssen) aan de gelegenheid ontbroken, om van dat werk kennis te nemen. Maar, wanneer wij bij Schayes (t. a. p. II, 527) lezen, dat von Donop «a découvert dans l'effigie de cette médaille une ressemblance frappante avec la statue de l'Hercule Magusanus trouvée en Zélande», en daarbij bedenken, dat dit standbeeld een verdichtsel van Keysler is, ofliever een door den schilder Romein de Hooghe naar willekeur versierd en veranderd Neptunusbeeld voorstelt, — zullen we dan aan de uitkomsten van dergelijke onderzoekingen wel veel belangstelling, wel eenig vertrouwen, mogen schenken?

2. Nog verder oostwaarts voert ons Dresselhuis henen! «Eigentlijk (zegt hij, bl. 182) is het woord Persisch; want *mog* is in die taal, vuur maken; en met de aan dat volk eigene uitgangsletter der personen en waardigheidsnamen kwam van hetzelve, naar Herodotus, de priesternaam *magus*. Onwillekeurig herinnert ons dit weder aan Ormusd, die in de Zendtaal Ahura Mazdâo genoemd wordt, hetgeen wij voor synoniem houden met Hercules Magusanus, vermits de Persische Ormusd-vereerders, volgens het uit Eusebius [1]) aangevoerde, den naam van *Magusaners* of Magusaeërs droegen.» Volslagen onbekendheid met de oostersche talen doet mij van deze gissing zwijgen; maar ik kan toch niet voorbij op te merken, dat ik niet weet, hoe men die Magusaeërs naar Nederland overbrengt. Eusebius deelt ons uit het werk van Bardesanes mede, dat van de Magusaeërs ten zijnen tijde nog zeer velen in Medië, Phrygië en

1) Hier wordt gedoeld op de plaats uit Eusebius, Praep. Evang. VI, c. 40, p. 275—272

Galatië woonden, en terwijl Ds. Ab Utrecht Dresselhuis de woorden *ἐν Γαλατίᾳ* door *in Gallie* vertolkt, voegt hij er bij: «De rigtigheid der vertaling van het laatste woord zal ik wel niet behoeven te bewijzen». Mij dunkt, dat de juistheid dier overbrenging op deze plaats allezins bewijzen noodig heeft.

3. Een *Mecusa* vinden wij bij den *Anonymus Ravennas* vermeld, gelegen aan de Moesel, tusschen Scarbona (Scarpone) en Gania (Canach) aan den weg van Toul naar Coblentz. Item (zoo lezen wij daar) iuxta praenominatum fluvium Mosela, quam Franciam Rhinensem nominavimus, sunt civitates, id est Tulla, Scarbona, *Mecusa*, Gannia, Treoris, Nobia, caet. «Wanneer wij (zegt Dr. Leemans), en naar het schijnt, niet te onregt, met Walckenaer aannemen, dat met Mecusa de aloude hoofdstad der Mediomatriciërs, Divodurum, naderhand Mediomatrici en in het begin der vijfde eeuw, in de Notitia imperii, civitas Mediomatricorum, Mettis, wordt aangeduid, dan worden wij op eene stad gewezen, aanzienlijk genoeg, om te kunnen vooronderstellen, dat de Romeinen voor hunnen Hercules van eene binnen hare muren vooral vereerde godheid eenen bijnaam ontleend hebben. Ook zoude het volbrengen van eene belangrijke onderneming, het voltooijen van eenig groot en moeijelijk werk in den omtrek dier plaats eene bijzondere vereering van den naar haar genoemde Hercules ten gevolge kunnen gehad hebben.» Wij stemmen dit den geëerden schrijver volgaarne toe, maar gelooven desniettegenstaande, dat *of* dit Mecusa op eene andere plaats doelt, *of* een schrijffout bij den *Anonymus Ravennas* is ingeslopen. Het is toch niet te denken, dat juist een stad van zoo groot aanzien, als de aloude hoofdplaats der Mediomatriciërs een naam zal hebben gedragen, die slechts *eens* bij één enkelen schrijver vermeld wordt, zonder dat ergens elders van dien naam eenig gewag gemaakt zij. En wanneer nu onze gedenkteekenen op een Hercules van Metz betrekking hadden, en deze stad dus reeds Mecusa moet geheeten hebben in de tweede eeuw onzer jaartelling, zou dan Ptolemaeus wel alleen van *Divodurum* gesproken hebben, een naam, dien deze plaats nog behouden had, toen het Itinerarium Antonini en de Kaart van Peutinger werden gemaakt? En bijaldien Metz dien nog droeg, toen de Anonymus Ravennas schreef, zoude Am-

mianus Marcellinus wel bij uitsluiting van de *civitas Mediomatricum* gewaagd hebben, terwijl zij later voortdurend Mettis is genoemd? Men zie het voortreffelijke werk van Emile Bégin, *Metz depuis dixhuit siècles* (Metz 1844) t. I, p. 52, 53.

Maar gesteld eens, dat Metz Mecusa geheeten hebbe, hoe zou men dan onzen Hercules Macusanus juist tot die stad kunnen terugbrengen, terwijl daar ter plaatse geen Macusanus hoegenaamd bekend is! En toch, voor Hercules is menig altaar in hare nabuurschap opgerigt. Getuige de steengroeve bij Scarpone te Pont-à-Mousson op een zoo geringen afstand van Metz gelegen, waar de Hercules Saxanus zijne vereerders vond. Getuige het nog te Metz aanwezige altaar, waarop Hercules nevens den beschermgod der plaats is gerangschikt:

I. O. M.
IVNONI MAGNAE
HERCVLI
ET GENIO LOCI
PRO SALVTE
SVA ET GENTIS SVAE
CORN SECVNDVS
EX VOTO

Het komt mij daarom voor, dat de geopperde gissing op deze gronden, die trouwens ook reeds ten deele den heer Leemans naar eene andere uitlegging hadden verwezen, door eene bezadigde kritiek zonder aarzelen behoort te worden verworpen.

4. En zoo zijn we dan tot dat beroemde Charter van den jare 866 genaderd, waarop zoo wel Janssen en Leemans als Van den Bergh ons gewezen hebben. Er was hier voor onze schrijvers niet veel nieuws wereldkundig te maken, na hetgeen onze Cannegieter nopens die oirkonde reeds in zijn *Postumus* had bijeengebragt. 't Verwonderde mij eenigermate, dat de eerstgenoemde schrijvers allen dit Charter uit van Mieris [1]) aanhalen, vermits het reeds veel vroeger door Heda [2]) en Box-

---

[1]) Fr. v. Mieris, Groot Charterboek van Holl. I, 17.

[2]) Heda, Hist. Episcop. Ultraject. 65.

horn[1]) was uitgegeven, en deze in de spelling van den naam der plaats, waarop het hier vooral aankomt, eenigermate verschillen. In bedoeld Charter, een register der goederen van de Utrechtsche kerk vóór Bisschop Odibald, leest men onder anderen het navolgende: « In Dorostadi Ecclesia, quae vocatur Upchirica, cum omnibus appendiciis, terris, pratis pascuis, aquis aquarumve decursibus, piscationibus. Omnia haec cum insula, quae iacet iuxta Ecclesiam sancti Martini, circumquaque inter Rhenum et Lecchanı, et insulam quoque iuxta Buosinheim, quae proprior villae Riswic. Haec omnia sancti Martini. De vico etiam supra nominato decima pars sancti Martini in omnibus rebus, et inter Holanwegh et Fregrimahusenham, sive quae vulgo dicitur Rec, terra illa sancti Martini. » De lezing van den naam, waarop het hier bijzonder aankomt, is in de onderscheidene uitgaven verschillend: Heda heeft *Freger Mahusenham:* Leemans noemt de plaats *Fregi-* of *Fregermahusen*SA, waarvoor echter de autoriteit mij onbekend is: *hem*, *ham*, *haim* [2]) toch schijnen mij hier woorden van gelijke beteekenis, verwant met het Hoogduitsche *Hain*, en ons *hiem*, (*erf*). De gissing van denzelfden oudheidkundige, dat de zoogenaamde Betuwsche, aan Hercules Magusanus en Haeva gewijde steen in het westlijk gedeelte der Neder-Betuwe oorspronkelijk te huis behoorde, en eenmaal in den omtrek, waar thans Wijk bij Duurstede gelegen is, bij een der talrijke heidensche tempeltjes opgerigt was, wier overblijfselen op het grondgebied van het oude Dorestadum nog in het einde der zevende eeuw werden aangetroffen, komt mij in het geheel niet onaannemelijk voor: en in gevalle zij door eenige zekere bewijsgronden kon worden gestaafd, zoude ik niet aarzelen, onzen Hercules Magusanus voor een Bataafschen afgod te houden, die inzonderheid in die streken schijnt vereerd te zijn geweest.

En hier had ik, na al wat Cannegieter dienaangaande heeft

1) Boxhorn, Theatr. Holl. 33.

2) Dit oude en zeer gebruikelijke naams-einde, was niet alleen bij de Saliers in zwang (gelijk Waitz, in zijn jongste werk « Das alte Recht der Salischen Franken » schijnt te gelooven), maar ook bij de Friezen, Angel-Saksen en Alemannen zeer gebruikelijk. Zie Berl. Liter. Zeit. 1847. N 7, 112.

te boek gesteld, bij den heer van den Bergh eene beoordeeling verwacht der gronden [1]), waarop Hercules Macusanus met den Freyr van het Noorden is vergeleken. « Van alle Skandinavische goden heeft Thôrr zeker, om zijne gevechten met de reuzen, zijnen hamer en anderzins, de meeste overeenkomst met Hercules, maar hij is geen halve God, gelijk de Hercules der Romeinen, en staat in zeker opzigt met Jupiter altitonans gelijk. Evenwel noemt Tacitus dezen Hercules met Mars op ééne rij en zelfs vóór hem. Hier is derhalve geen zekerheid te bekomen » [2]). Al onze schrijvers zijn eenstemmig op dit punt, dat de Hercules Magusanus welligt in betrekking staat tot het *Freger Mahusenham*, waarvan het Charter bij Heda en van Mieris gewaagt, maar geen hunner heeft op het eerste gedeelte van dien vorm (Freger) bijzonder acht geslagen. En toch « Freierum significari » zegt Cannegieter [3]), « non dubito. Deo illi Freyer eundem esse autumo Freyum, quod apud Germanos proprium est Herculis nomen. Atque adeo, quem Latini Herculem tutorem, conservatorem nuncupant, Graeci *Ἀλεξίκακον*, eum Batavi Germanique omnes *Freier Magusan* appellarunt. » Een groot aantal andere punten van overeenkomst tusschen Hercules en Freyr noemt hij verder op: opmerkelijk is daaronder het eedsformulier *Huilpimiar Freijer* in het noorden, gelijkstaande met het *mehercle* der Latijnen. Belangrijk acht ik ook wat hieromtrent door den heer Ab Utrecht Dresselhuis (Verh. bl. 173 vlg.) is in het midden gebragt, ofschoon ik mij geenszins met zijne symbolische uitleggingen kan vereenigen.

Een woord ten slotte, eer wij van Hercules Magusanus af-

1) Wel zegt hij, bl. 88: « Cannegieter verklaart Hercules Macusanus door Freij en vervolgens Haeva door Freija, doch hiervoor is, dunkt mij, geen grond, ten zij men hiertoe Gefn, een bijnaam dezer godin, betrekken wil. » De aanwijzingen des geleerden mans hadden mijns inziens nauwkeuriger wederlegging verdiend. Wel had ook Grimm (D. M. ed. I. 203) gezegd: « Cannegieter stellt ihn, ohne Grund, mit Freijr zusammen », maar van *hem* mogt men geene redenering eischen, nadat hij verklaard had, « auf den Hercules magusanus lasse ich mich nicht ein. » En in de tweede uitgave (I, 339) is zelfs deze geheele aanteekening weggevallen.

2) Van den Bergh, t. a. p. 110.

3) Cannegieter, Postumus, C. XVI, p. 164 sq.

stappen, aangaande de bekende penningen van Postumus met het beeld en opschrift van den Magusaanschen Hercules. Er zijn er, die gelooven, dat men aan dezen Keizer Postumus, wiens regering eerst omstreeks het midden der derde eeuw (258—267 na Ch.) valt, onder het beeld en den naam van Hercules Magusanus goddelijke eer zoude bewezen hebben. Leemans zelf ontkent de mogelijkheid van zulk eene vereering niet, maar rekent haar zelfs niet onwaarschijnlijk. Na al wat dienaangaande in vele oudheidkundige werken is te boek gesteld, geloof ik nogtans bij het gevoelen te moeten blijven volharden, dat de straks gemelde meening op geene genoegzame gronden steunt.

Het Romeinsche leger (zegt van den Bergh, t. a. p. 113) bezat Bataviche keurbenden, die in de Germaansche en andere oorlogen niet zelden gewigtige diensten bewezen. Indien nu te Macusa een veldslag geleverd is, wordt het duidelijk, van waar die denksteenen; het waren namelijk betaalde geloften van hen, die den slag bijgewoond hadden, of van hunne nabestaanden, voor hun behoud; zoo wijdden Ulpius en Ulpia eenen steen voor hunne zonen en voldoen aldus hunne geloften. Zoo ook de Batavier Flaus Vihtirmats zoon en de Romein M. Priminius Tertius: want allen hadden geloften gedaan en waren dus in gevaar geweest. Was nu deze slag onder het bevel van Postumus geleverd, dan is het natuurlijk, dat ook hij aan Hercules, die hun de zege gegeven had, dankbaar was.

Men ziet, de geleerde schrijver maakt van Postumus niet den *vereerde*, naar den *vereerder*, en dit gevoelen komt mij hoogst aannemelijk voor. Men wachte zich echter wel, van met hem de meergemelde opschriften tot den tijd van Postumus te brengen: een daarvan toch is waarschijnlijk reeds in de laatste helft der eerste eeuw na Christus geboorte der Godheid gewijd, en het laatstelijk gevonden gedenkteeken zal wel omstreeks het jaar 200 onzer jaartelling zijn opgerigt. De hierbedoelde penningen van Postumus dragen, ja, op de keerzijde het omschrift: HERCVLI MAGVSANO [1]), of voorstellingen van de werken van Hercules [2]), maar wat mag hieruit worden afgeleid? Ook pen-

[1]) Zie de numismatische werken, aangehaald bij Janssen, t. a. p. 33, 6.

[2]) Vgl. het stuk van de Witte, Médailles inédites de Postume (Par. 1844), aangehaald bij Leemans, l. l.

ningen van Commodus zegt men, hebben op de keerzijde het omschrift HERCVLES ROMANVS, en wij weten uit Dio Cassius en Lampridius, dat dezen onder dien naam heilige eere is geschonken [1]), ja dat hem als zoodanig een standbeeld te Rome is opgerigt. Maar dit pleit (dunkt mij) eer tegen dan vóór het vermelde gevoelen. Immers ware ook aan Postumus gelijke gewijde eere toegekend, zoo zouden de geschiedschrijvers ook daarvan ligtelijk eenige melding gemaakt hebben.

Door Postumus (zegt men) zijn bijna Herculische werken verrigt, zoodat hem teregt de eernaam van *restitutor Galliarum* is toegekend; hoeveel reden bestond er alzoo niet voor den vooral in die dagen met goddelijke eerbewijzen scheutigen Romein, om den voortreffelijken tijran met Hercules te vergelijken? Te vergelijken - ja, dat is mogelijk: maar om hem tot een God te verheffen, daartoe was geene afdoende reden. Commodus zal er wel wat toe bijgebragt hebben, dat *hem* Goddelijke eere moest te beurt vallen: maar van Postumus blijkt het niet, dat hij de eerzucht zoo ver hebbe gedreven: de vergelijking met den reuzentemmenden halfgod ware hem lofs genoeg. Penningen (zegt men wijders) met de hoofden van Postumus en Hercules nevens elkander, door sommigen, te onregte als de hoofden van Postumus en van zijn zoon aangezien, met het omschrift POSTVMVS-PIVS en FELIX-AVG, dragen op de keerzijde voorstellingen van de werken van Hercules. Daaruit mag men, mijns bedunkens, niets afleiden, dan dat Postumus zich bijzonder aan Hercules verpligt gevoelde, wiens heldenarm hem in zijne gevaarvolle ondernemingen en op zijne moeijelijke togten onzigtbaar had geschraagd. Het meest pleiten voor dit mijn gevoelen, indien ik mij niet geheel en al bedrieg, de omschriften, die De Witte vermeld heeft, COMITI AVG*usti* of CONSERVATORI *aug*VS*ti* of op de keerzijde HERCVLI COMITI AVGVSTI CO*n*S *ulis* III. Hieruit toch blijkt duidelijk, dat door Herculus niet Postumus zelf verstaan werd, maar de godheid, die hem behouden had (*conservator*) of die hem daar, waar 't gevaar het hoogste klom, ter zijde gestaan had (*comes*).

Maar — een laatste grond, die tegen mijn beweren de ge-

[1]) Dio Cass. LXXII, 324, Lamprid. Commod. 60.

wigtigste bezwaren oplevert, schijnt de schaal ten eene male naar de andere zijde te doen overhellen. Niet alleen op penningen van Commodus, ook op enkele van Postumus leest men het omschrift HERCVLI ROMANO AVG*usto*. «De bijnaam Augustus (zegt Leemans, aant. 35) achter den naam van eenen god, of eene godin volgende, toont aan, dat de Keizer of de Keizerin zelve, onder het beeld van de godheid zijn voorgesteld.» Moet deze stelling onvoorwaardelijk worden aangenomen, zoo betuig ik gaarne, dat het mij ondoenlijk voorkomt, de thans door mij voorgedragene meening behoorlijk te verdedigen. Maar het komt mij waarschijnlijk voor, dat men menigmalen aan de goden den bijnaam van *Augustus* gaf, om hunne *oppermagt* [1]) aan te duiden. Zoo kennen we geloftesteenen, die Silvanus Augustus [2]), Volkanus Aug. [3]), Mercurius Aug. [4]), Minerva Aug. [5]), Apollo Aug. [6]), Saturnus Aug. [7]), Diana Aug. [8]), Mars Aug. [9]), Juno Aug. [10]) en anderen vermelden [11]). Ja, onderschei-

---

1) Simplicissima est ratio, ut hoc pro cognomine ipsius Deae habeatur neque vero de genio Augustae alicuius cogitetur. Orelli, Inscr. Lat. I, 273.

2) Grut. 64. 4. Muratori, 69. 5. 957. 6. Orelli, I, 308, 1598.

3) Grut. 356. 3. 1069. 4. Orelli, I, 284, 1333.

4) Donat. Nov. Thes. 27. 2. Grut. 53. 13.

5) Donat. 30. 1.

6) Fabretti, 409. 344.

7) Grut. 25. 14. Maffei, Mus. Veron. 81. 2.

8) Grut. 42. 1. Orell. 1448.

9) Orelli, I, 279, 1342—1344. Zie Egger, in *Revue Archeolog.* III, 10 (15 Jan. 1847) 647.

10) Orelli, Inscr. I, 273, 1290.

11) Ook laat zich mijns inziens niet best begrijpen, welke Keizerin in 't navolgend opschrift zoude zijn gehuldigd:

HECATE
AVGVSTAE
AVRELII AS
CLEPIODOTVS ET LVCI
VS PRO SALVTE SVA ET SVOR.

Marini, Atti de' fratelli Arvali, I, 117. Men zie ook Marini, t. a. p. II, 542.

dene Germaansche en Gallische goden en godinnen, die te Rome welligt niet eenmaal bij name bekend waren, heeten *augusti*, b. v. *Aug. Acionna*, *dea aug. Andarta*, *Noreia augusta*, *Sedatus aug.*; zoo ook *Epona aug.* enz. Ik geloof alzoo, dat de woorden op den penning HERCVLI ROMANO AVG. op eene vereering van Postumus jegens den Romeinschen Hercules doelen, niet op eene hulde, aan Postumus zelven als vergoden held, bewezen [1]).

En hiermede nemen wij van onzen Hercules Magusanus of Macusanus afscheid. In geen der hem vermeldende oudheidkundige werken vond ik de vraag behandeld, of *Macusanus* misschien ook een Romeinsche eigennaam kan geweest zijn? Ik maak daarom opmerkzaam op een grafschrift, bij Fabretti voorkomende, en dat mij toeschijnt wel eenigermate de aandacht van deskundigen te verdienen [2]). Bij hem luidt het:

D. M.
M ACVSANI APRI
ONIS FLAVIA
SYR ⊙ ISCA
CO NIV
GI OPT
POSVIT.

1) Het doet mij leed, het werk van De Witte niet te hebben mogen gebruiken: slechts weinige afzonderlijke afdrukken daarvan zijn aan beroemde oudheidvorschers geschonken. Maar mij dunkt, de Hercules Augustus wordt wel regtstreeks tegenover den Keizer geplaatst en als begeleider en beschermer van dezen gekenschetst in dit Pisaurisch opschrift:

HERCVLI
AVG
CONSORTI
D. N.
AVRELIANI INVICTI AVGVSTI
RESPVB. PIS.
CVRA AGENTE
C. IVLIO PRISCIANO V. E
DVC. CVR. R. P. PIS ET FAN. P. M.

Gruter, 45. 2.

2) Fabrett. Inscr. Antiq. 66. 14. Hij vond hier het eenige spoor eener *gens Acusana*.

III.

Als gezellin van Hercules Macusanus vinden wij op een der bovengemelde gedenkteekenen de godin Haeva vermeld. Wie was deze? Welke hulde bragten haar de vrome Bataven, die ook van haar zegen over hunne kinderen afsmeekten, of haar dankten voor het heil aan dezen geschonken?

Volgens Cannegieter zouden we hier aan de Grieksche Hebe te danken hebben. Wij weten, dat in de Mythologie der Hellenen Hebe als de bloeijende gade van Hercules wordt voorgesteld [1]), dat zij in het Gymnasium Kynosarges te Athene een altaar had nevens dat van Hercules; dat haar te Phlius een tempel, een gewijde plek te Sicyon was geheiligd: en dat haar gemaal bij haar twee zonen, Alexiares en Anicetus verwekte. Maar kan dit alles tot verklaring strekken van een gedenkteeken, waarmede de Grieksche Godenleer in geene de minste betrekking staat? Werd Hebe zelfs bij de Romeinen ooit onder dien naam gehuldigd? Geen enkel altaar op den klassieken grond van Italië geeft ons getuigenis van haar naam: zij was op dien bodem door de Romeinsche *Juventus* vervangen. 't Is daarom, dat ik de verklaring, door Cannegieter met gezag voorgedragen, niet met Janssen vernuftig durf noemen [2]), en haar veeleer gezocht en ten eenen male verwerpelijk acht [3]).

In de nabijheid van het straks vermelde Fregermahusenhem en Dorestadum lag volgens de Tabula Peutingeriana eene Romeinsche wisselplaats, *Levae fanum* genoemd. Veel is e reeds over den naam dezer plaats geschreven, maar de vlijtige nasporingen der geleerden hebben tot hiertoe even weinig licht over hare juiste ligging als over de godin Leva, wier tempel zij bevatte, kunnen verspreiden. Merkwaardig echter is al, wat dienaangaande door den heer van den Bergh is medegedeeld, die op het artikel *Leva* van zijne uitstekende kennis der Germaansche taaltakken op eene oordeelkundige wijze partij heeft

1) Senec. Octav. 210:

Deus Alcides possidet Heben.

2) Janssen, t. a. p. 31. Ook was Cannegieter niet de eerste, die hierop wees; Gudius was hen voorgegaan. Zie Inscript. Praef. Append.

3) Zie ook Leemans, t. a. p.

getrokken. Aan eene verwisseling van deze Leva en onze Haeva kon hij bezwaarlijk geloof hechten. Dr. Leemans daarentegen deelt het vermoeden mede, dat *of* in het afschrift van den gedenksteen, *of* in de kaart van Peutinger, eene schrijffout ingeslopen zij; zoodat wij in de laatste voor *Levae fanum* zouden moeten lezen: *Herae* of *Haevae fanum*, of aannemen, dat op den steen niet HÆVA maar LAEVA ingehouwen was. Dubbel jammer, dat dit gedenkteeken welligt voor altoos aan het oog des oudheidvorschers is onttrokken!

Schoon acht ik het denkbeeld van Cannegieter, dat onze Haeva de Freya van het Noorden zal hebben voorgesteld, en aannemelijk is het zeker, voor wie in Hercules Magusanus den edelen Freyr meent terug te vinden. Van den Bergh verwerpt deze duiding, ten zij men hiertoe *Gefn*, een bijnaam van Freya mogt willen betrekken. Welnu Martin (Aldenbrück en Mone zijn hem gevolgd) had werkelijk een afschrift voor zich, waarop HAFVAE stond te lezen! Is deze lezing de ware, zoo kan de overeenkomst der namen *Gefn* en *Hafva* slechts dienen, om aan de gissingen van Cannegieter meerdere waarschijnlijkheid bij te zetten.

Nog wordt door van den Bergh gevraagd, of niet misschien Haeva de godin der zee kan geweest zijn, IJsl. *haf*, Deensch *hav*, Hoogd. *haft*, oud Friesch *hef*, misschien te vergelijken met de Noordsche *Gefjon* [1])? Dan zou men (zegt hij) kunnen vermoeden, dat de geloftebetalers dien steen opgerigt hebben uit dankbaarheid, dat hunne zonen op zee en in veldslagen behouden waren gebleven [2]).

Deze bedenking brengt mij tot eene gissing, die ik gaarne aan het beter oordeel van deskundigen onderwerp. Het altaar van Hercules en Macusanus en Haeva is waarschijnlijk opgerigt ten tijde of kort na de regering van Trajanus. Op dat tijdstip waren Bataafsche en Tungrische cohorten in Romeinsche dienst, om Brittannië aan het gezag van 't wereldrijk te onderwerpen. Ook 't laatstelijk ontdekte aan dien Hercules gewijde opschrift

---

1) Over Gefjon had de heer van den Bergh kunnen vergelijken Wilhelm Müller, Gefjon. In Haupt, Zeitschrift für deutsches Alterthum, I, 95 vlg.

2) Van den Bergh t. a. p. 86.

is dáár gevonden, en Leemans maakt van onderscheidene gedenkteekenen gewag, die op dat eiland door Bataven en Tungriërs zijn onderrigt [1]). Kunnen nu de kinderen van Ulpius Lupio en Ulpio Ammava niet tot die cohorten hebben behoord? Waarlijk, dan hadden zij wel reden, om hun heldenmoed in de bescherming van Hercules, hunne behoudene terugtogt naar het vaste land in de hoede eener zeegodes aan te bevelen.

IV.

Het Artikel *Lahra* behoort tot de onvolledigsten, die in van den Bergh's Woordenboek voorkomen. «De Drentsche oudheidkundige Picart (zegt hij, bl. 124) noemt in zijne ten jare 1660 uitgekomene *Antiquiteiten*, bl. 99, ook Lahra onder de godinnen van dat gewest op, echter zonder zijne bron te noemen.

---

1) Behalve het door den heer Leemans uit Cambden medegedeelde altaar van Hercules, vermeld ik hier uit Horsley's zeldzaam werk: Britannia Romana 192 deze aan Jupiter gewijde gedenkteekenen, waarschijnlijk dezelfde, waarop Leemans als mede in de door hem gebezigde uitgave van Cambden voorkomende doelt:

I. O. M.	I O M
T NVMINIBVS	ET NVMINIBVS
AVG COHI TV	AVG COH I
NGRORVM	TVNGROR
MIL CVIPRAEE	CVI PRAEEST
ST Q. VERIVS	Q. IVL. MAXI
SVPERSTIS	MVS. PRAEF
PRAEFECTVS	

I. O. M.
ET NVMINIBVS AVG
COH I TVNGROR
CVI PRAEEST Q IVLIVS
MAXIMVS

Voeg hierbij nog dit grafschrift, uit Horsley, 221:

DM
HVRMIO
LEVBASNI
MILCOHI
TVNGROR
BE PRAEF
CAPVRVS
HER—EC

Waarschijnlijk spruit zijn berigt uit Letzner, die in het leven van Bonifacius van haar gewaagt, als in Thuringen gediend. Ook Serrarius heeft uit het leven van Karel den Grooten, door zekeren Lutherschen predikant beschreven, die daarbij, zoo hij zegt, vele onbekende bronnen gebruikt had, de beschrijving van Fortuna, Retto, Biel, Astarod, Lahra en Iecha overgenomen. Zie Anal. Bonif. c. 6 in Act. SS. Boll. Jun. t. I.» Het is zeer te betreuren, dat wij zoo hier als op andere plaatsen in dit overigens in vele opzigten zoo voortreffelijk geschrift, eene naauwkeurige aanwijzing der bronnen missen. Eerstens toch is hier weêr dezelfde drukfout ingeslopen, die in de *Nederlandsche Volks-overleveringen & Godenleer* (bl. 194) van denzelfden schrijver voorkwam, aangezien de bedoelde plaats uit Picart op bl. 66 der genoemde uitgave voorkomt: ten andere had ik gaarne de plaatsen van Letzner en Serarius zien aangegeven, waarop de heer van den Bergh doelt. Zeker schijnt het mij, dat Picart zijn berigt *niet* aan Letzner ontleend heeft, want hij kende het geschrift van laatstgenoemden niet: anders had hij hem wel vermeld in zijn *Register van de Namen eeniger scribenten, uyt welcken den Autheur eenige stucken en bewijsredenen genomen heeft.* Ook noemt Picart alleen den naam van Lahra, nevens die van andere mythische wezens, zonder zich verder nopens haar uit te laten. « Vorders (zegt hij) zijn in dese Landen geëert Lahra, Welda, Aulrinia, Retto, Jecha, Siba, Hesus, Radigast, Freja, Swanterist, Wodan of Wonda: een schoon geselschap! Hoe moet den Satan in zyn vuyst gelacchen hebben, als hij dit vuyle snoode gespuys, hier en in de omliggende Landen, heeft ingedrongen, om als Hemelsche Goden en Godinnen, met aenbiddinge, offerhanden en eerbiedigheyt, geeert te werden. Sommige van deze quanten ken men wel, en men weet van wat stof sy syn opgeleght geweest.» De dwaling van Mr. van den Bergh is waarschijnlijk uit Mone voortgesproten, die (*Gesch. d. Heidenth. im nördl. Europa*, II, 271) de opmerking maakt: Die thüringische Gottheiden führte zuerst Letzner in vita Bonifacii an, *den ich nicht zur Hand habe.* Had hij of de heer van den Bergh Letzner's zeldzaam geschrift kunnen raadplegen, gelijk mij door de welwillendheid van Ds. Delprat te Rotterdam te beurt valt, zij zouden hebben opgemerkt, dat waarschijnlijk

het geheele berigt van Letzner aan Conradus Fontanus is ontleend. Ferner (zoo schrijft Letzner in het twaalfde hoofdstuk zijner Historiae S. Bonifacii [1]) hat Bonifacius im selbigen Jahr vnd auff dieser Reisz die Lahram, so an dem ort, da jtzundt das Schloss Lahr stehet in einen sonderlichen geheuse, auff der Hohe im Hayn, gestanden vnd verehret wurden, wie auch die Jecham, da jtzt Jecheburg stehet, zerstöret vnnd zerbrochen.

Intusschen behoeft men niet zoo zorgvuldig de bron op te sporen, waaruit Picardt hier geput heeft, want het is blijkbaar, dat hij zonder oordeel op vreemde beemden heeft gelezen. Die Radegast en Swanterist, waarmede hij Lahra vereenigt, hebben stellig niets met de Nederlandsche Mythologie te maken, en behooren uitsluitend op Slavisch grondgebied te huis; en evenzoo meen ik deze Lahra naar Thüringen te mogen terugwijzen. Wanneer echter Lahra met *hler*, *lara*, zamenhangt, gelijk van den Bergh vermoedt, zoo blijft het opmerkelijk, dat juist de *laren* (*Zuidlaren*, *Noordlaren*, *Midlaren*) tot het oude Drenthe behooren.

Tot vergelijking maakt van den Bergh van den Deus Leherennus melding «op twee steenen, bij Gruterus, *Inscript. Ant.* p. 1074. De een heeft: LEHERENNO DOMESTICO RVFI F. V. S. L. M. en de ander: LEHERENO DEO TERTVLLVS V. S. L. M., beiden waarschijnlijk in Frankrijk gevonden.»

Deze opgave is hoogst onvolledig. De heer van den Bergh behoefde nopens het laatstelijk aangevoerde geen twijfel hoegenaamd te koesteren, daar de beide bedoelde altaren te St. Bertrand aan de Spaansche grenzen in de Pyreneeën gevonden zijn. Het eerste altaar,

---

1) Historiae S. Bonifacii, der Deudtschen Apostel genandt, Erster Theil: Welcher in Düringen, Hessen, und andern derselben benachbarten Landen die Teufflischen vnd Heydnische Götzen vmbgeworffen, zerbrochen, vnd abgeschaffet, vnd an deren stadt den Christlichen Glauben erstlich angericht. Aus allerhand alten vnd newen, geschriebenen vnd gedruckten Chronicken beschrieben, vnd in ordentliche vnd vnterschiedliche Capitel gebracht: Durch Johannem Letznerum Hardessianum. Gedruckt zu Erffurdt 1603.

LEHERENNO
DOMESTICVS
RVFI F
V. S. L. M.

is behalve door Gruter en Keysler, ook uitgegeven door Reinesius, *Syntagm. Inscr.* I, 177, door Martin, in zijne *Réligion des Gaulois*, II, 357, door Millin, in zijn *Voyage aux départemens du Midi de la France*, IV, 448, door Orelli, in de *Inscript. Lat. Coll.* I, 355, 2020, die echter in stede van LEHERENNO verkeerdelijk LEHERENNIO schrijft. Het tweede, waarop niet, gelijk van den Bergh schrijft, LEHERENO, maar enkel LEHEREN voorkomt,

LEHEREN
DEO
TERTVLLVS
V. S. L. M.

is, nevens Gruter, ook uitgegeven door Reinesius, *Syntagm.* I, 177, en door Martin, *Rél. d. Gaul.* t. a. p.; terwijl beide genoemde gedenkteekenen ook nog in de straks aan te halen verhandeling van Mérimée zijn afgedrukt. Maar onze schrijver heeft over het hoofd gezien, dat er behalve de opgenoemde, nog vier andere altaren van Leherennus in de Pyreneën zijn gevonden, die thans allen sieraden uitmaken van het Oudheidkundig Museum te Toulouse [1]). De eerste draagt tot opschrift:

MARTI
LEHERENN
INGENVVS
SIRICONS
V. S. L. M.

een ander:

LEHEREN
MARTI
RVMEIX
PVBLIC
VSLM

[1]) Mérimée in Revue Archéolog. (1844) I. 252.

het derde:

LEHERENO
MARTI
TITVLLVS A
MOENI . F
V. S. L. M

eindelijk het laatste:

LEHERENNO
DEO
MONDATV
MASVETRE
V. S. L. M

De oudheidlievende lezer zal bespeuren, dat deze opschriften tot velerlei gissingen en verklaringen aanleiding kunnen geven. Hier wil ik alleen de opmerking maken, dat er, mijns inziens, geen de minste verband tusschen de Thüringsche Lahra en de Pyrenesche Leherennus bestaat.

Wij zouden thans moeten overgaan tot de vergelijkende beoordeeling van hetgeen door de genoemde schrijvers nopens de zoo beroemde godin Nehalennia is bijeengebragt. Een inderdaad gewigtig en regt duidelijk overzigt van de gedenkteekenen, die van deze godin melding maken, heeft van den Bergh geleverd, Woordenb. bl. 161—180. Het geschrift van Janssen heeft voor de studie dezer monumenten letterlijk een nieuw tijdperk geopend, en het is te hopen, dat men buitenlands *en* zijne platen *en* zijne toelichting naauwkeurig onderzoeke en ter toetse brenge, alvorens in handboeken enz. weêr over te schrijven, wat tot vervelens toe in honderde werken is vermeld en herhaald. Eene hoogduitsche vertaling van zijn werk, met bijvoeging van afdrukken der oorspronkelijke platen, zou alzoo mijns inziens een welkom geschenk voor vele Oudheidsvrienden en Mythologen zijn.

Misschien verwacht deze of gene hier een beknopt overzigt der Nehalennia-opschriften en der verklaringen, die onderscheidene geleerden aan dezelve hebben gegeven. Doch waar zoude dan het einde dezer beschouwingen bereikt zijn? Een

lijvig boekdeel ware er noodig, om zoodanige schets te bevatten, zou zij eenigermate aan het voorgestelde doel beantwoorden Liever bepaal ik mij dus bij een paar altaarsteenen, die mij voorkomen de aandacht der deskundigen bij uitnemendheid waardig te zijn, en in wier toelichting ik geloof van den straks gemelden Oudheidkundige te moeten verschillen. Ik bedoel de beide gedenkteekenen, ter eere van Nehalennia door *kooplieden* opgerigt. Het eene is door een *negotiator cretarius* gewijd, het andere wijst ons op een *negotiator*, wiens handelsbedrijf wij niet kennen. Wij willen bij beiden een oogenblik langer stilstaan: een ander toetse onze denkbeelden welwillend!

In de eerste plaats trekt een voetstuk van een tempelaltaar, (blijkens de nog overige fragmenten der beide pilasters, die de voorzijde besloten hebben) onze aandacht. Daarop lezen wij, Pl. XI, nº 32:

DEAE NEHALENNIAE
OB MERCES RECTE CONSER
VATAS SECVND SILVANVS
NEGO$\overset{\text{IA}}{\text{TT}}$OR CRETARIVS
BRITANNICIANVS
V. S. L. M.

Terwijl Dresselhuis dit opschrift, schoon welligt ook ter verklaring van de godsdienstige beteekenis der godin Nehalennia boven alle overige Zeeuwsche gedenkteekenen van groot gewigt, slechts ter loops (bl. 87) vermeldt, heeft Janssen het eene breedvoerige beschouwing waardig gekeurd.

Wat de tekstkritiek betreft, de tegenwoordige uitgevers hebben zich om de feilen hunner voorgangers weinig bekommerd. Volledigheidshalve merken wij op, dat verschillende lezingen van het gedenkteeken te vinden zijn bij Vredius, Hist. Comit. Flandr. LIII, 21; Gudius, in de Voorrede voor zijne Inscriptiones Antiquae, door Hessel uitgegeven; Aldenbrueck, de religione Ubior. 50; Spon, Miscell. Erud. Antiquit. 110.90.1; Reinesius, Syntagm. Inscript. 190. 177; Dezelfde, in zijne Epist. ad Daumium, 166, en in de Epist. ad Rupertum, 300; Keysler, Antiq. Septentr. et Celtic. 246; Martin, Réligion d.

Gaulois, II, 98; Otto, de tutela viar. 82; Pougens, Doutes et Conjectures, 5; Speeleveldt, Brieven ov. h. eil. Walcheren, 115; Schaijes, les Pays-Bas avant et durant la domin. d. Rom. II, 268.

De zin en beteekenis van het gedenkteeken is duidelijk. De naam SECVND in den derden regel wordt door Janssen aangevuld SECVND*inius*, en teregt, op grond van het straks te vermelden grafschrift uit Keulen. Maar, welk beroep oefende die Secundinius uit? Hij was (zegt het opschrift) een *negotiator cretarius.* Deze aanwijzing was voor Janssen genoeg om zeven bladzijden te wijden aan het onderzoek naar den tak des handels, die door gezegden persoon is gedreven. Vermits ik met het resultaat der nasporingen van den geleerden schrijver niet geheel kan instemmen, zij het mij vergund dit punt eenigzins nader toe te lichten.

«Hij was NEGOTIATOR (zegt Janssen), hetwelk een handelaar in 't groot, niet een *mercator*, gewoon koopman of uitventer, beteekent.» Waarschijnlijk zweefden den schrijver, ter dezer gelegenheid, de woorden van Cicero voor den geest, die (Verr. IV, 77) vraagt: Postulo, mihi respondeat, quis sit iste Verrutius: *mercator* an *negotiator*, arator an pecuarius? Hemelsbreed was dus in Romeinschen zin het verschil van beteekenis dezer woorden. 't Onderscheid echter wordt door Ernesti in *Clav. Ciceron.* eenigzins anders geduid, als hij zegt: *Negotiatores* videntur esse, qui eodem loco haerentes comparant et coëmunt merces, quas pluris distrahent, *mercatores*, qui nullo certo loco consistunt et merces coëmtas hinc inde exportant atque huc illuc important. Mij dunkt, Janssen's gevoelen wordt ook nog door eene andere plaats van den altijd zoo naauwkeurigen Tullius ondersteund, die in den quaestor vriendelijkheid jegens de negotiatores, regtvaardigheid ten aanzien der mercatores eischte. Frumenti (zegt hij, Planc. 26) in summa caritate maximum numerum miseram: negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, municipibus liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni officio diligentissimus. Ernesti heeft over deze negotiatores breedvoeriger gehandeld in zijne Dissert. de negotiatoribus Romanis, Lips. 1737, overgenomen in zijne Opuscula Philologica, critica, L. B. 1776.

Ofschoon nu ten tijde der Keizers het oorspronkelijk aanzien

der negotiatores, in tegenstelling der mercatores wel wat begon te verminderen, en het eerstgenoemde woord ook wel eens in een minder deftigen zin werd gebezigd, als niet meer de handeldrijvende ridders schier uitsluitend met dien naam werden bestempeld, bleef men echter, vooral in de wingewesten, daaraan altoos eenige waarde hechten. Ook in dit opzigt zijn ons de opschriften, die tot dit onderwerp in betrekking staan, allezins belangrijk. De koopman, die een altaar wijdde, noemde zich nimmer *mercator*, maar altoos *negotiator*, en de erfgenaam, die een grafsteen ter eere des overledenen deed vervaardigen, zorgde evenzeer, dat hem steeds laatstgemelde naam werd geschonken. Enkele uitzonderingen op dezen regel zijn niet te ontkennen, maar dan ziet men ook al ligt, dat de koopman toch niet tot den aanzienlijken stand behoorde. Zoo vermeldt Gruter een romeinsch opschrift betreffende iemand, die handel in Spaansche olie dreef, *mercator olei Hispani*, doch die tevens den post van *viator tribunicius*, eene ondergeschikte betrekking, bekleedde [1]). In een oud register komt ook een slijter in wijnen (*mercator vinarius*) voor, in gezelschap van een veearts, een geldwisselaar en een slagter [2]). Aanzienlijker zal wel de wijnkooper (*negotiator vinarius*) geweest zijn, die op een ander opschrift (bij Gruter 466. 7. Orelli, II. 232. 4077) voorkomt, en ook de waardigheid van *sevir* bekleedde. Langzamerhand echter schijnt de onderscheiding zoo wat uit het oog verloren te zijn, en terwijl wij hier [3]) kooplieden *mercatores* aantreffen, die op Alexandrie, Syrie en Azie handel dreven (MERCATORES QVI ALEXANDR. ASIAI SYRIAI NEGOTIANT) vinden wij elders [4]) iemand, die zich wijnhandelaar (*negotiator vinarius*) en tevens koopman van allerlei overzeesche goederen (*mercator omnis generis mercium transmarinarum*) noemt.

En waarin nu dreef onze *negotiator* handel? Hij was *negotiator cretarius*. Deze uitdrukking komt slechts op één ander gedenkteeken voor, dat zich in de St. Gereonskerk te Keulen bevindt,

---

1) Gruter. Thes. 1116. 1. Orelli, Inscr. Lat. II. 63. 3254

2) Marini, Atti de' fratelli Arvali I. 62. Orelli, l. l. II. 257. 4222.

3) Orelli, t., a., p. II. 258. 4236.

4) Marini, Atti, I. 245. Orelli, t. a. p. II. 260. 4253.

en waarvan het opschrift, door Lersch in zijn Centralmuseum Rheinl. Inschr. I. 40 medegedeeld, volgens de door Janssen zelven verbeterde lezing aldus luidt:

D M
SECVN
DINIO
SEVERO NEGOT
CRET G SECVNDIN
ADVENTVS FRATRI
PIENTISS ET NVN
DIN SEVERINA C

d. i. Dis Manibus. Secundinio Severo, negotiatori cretario Gaius Secundinius Adventus fratri pientissimo et Nundinia Severina coniugi.

Misschien waag ik te veel door de gissing, dat een andere negotiator cretarius welligt genoemd wordt op het brokstuk eener grafzerk, op het St. Georgekerkhof te Mentz nevens vele andere gedenkteekenen gevonden:

D. M.
CAIO FVFIDIO
NEGOTIATORI
CRETARIO EX PRO
VINCIA BRI
TANN ET HELV
VIXIT ANN LXXII
. . . CNVS ET
. . . . LIB. T. C.

Amders echter wordt dit monument verklaard door Steiner, C. I. R. Rh. I. 208. 360. Ik stem toe, dat men hier ook aan eenen negotiator gladiarius, sagarius, vestiarius, enz. kan denken, maar de verbinding met BRITANNIË schijnt toch opmerking te verdienen.

« De betrekking (zegt Janssen, bl. 77) van *negotiator cretarius* schijnt mij eenigzins onderscheiden te zijn van die van *negotiator*

artis cretariae, welke ook zeldzaam is, doch op nog [1]) twee of drie andere steenen voorkomt.» Vermits de S. deze gedenkteekenen slechts uit Gruter en Keysler schijnt te kennen, ofschoon ook nieuwere Oudheidsvorschers daarvan melding maken, wil ik de bedoelde opschriften hier ter plaatse niet achterhouden. Het eerste is te Metz gevonden, en wordt door Gruter [2]) aldus medegedeeld:

DIS MAN
NEGOT ARTIS CRET M
::ETOSA MATER
H P C

Janssen verklaart het door: *Dis Manibus* (hier ontbreekt de naam), *negotiatori artis cretariae M. Etosa mater heres poni curavit.* Eene meer naauwkeurige lezing hebben niet alleen de schrijvers der Histoire de Metz p. I. rél. Bénédictins geleverd, maar is onlangs ook door Emile Bégin gegeven, in zijn fraai werk: Metz depuis XVIII siècles, I. 314, volgens wien de letter N aan het eene van den eersten regel ontbreekt en de woorden ET en OSA in vs. 3 zijn afgescheiden. Echter had men van den kundigen Franschman niet mogen verwachten, dat hij navolgende verklaring van dezen titel zou geven: *Dis manibus*, *Egotius artis cretariae magister et Osa mater. Heredes poni curaverunt.* Aan dien Egotius geloof ik evenmin, als aan zijne moeder *Osa:* ja misschien hebben wij ook met zijne erfgenamen niets te maken. De naam des overledenen negotiators ontbreekt: hij is niet van het gedenkteeken uitgewischt, maar, aangezien er geen ledige ruimte tusschen vs. 1 en 3 schijnt te zijn, hij heeft nimmer op het altaar gestaan. En zou nu de moeder wel zich zelve maar niet haar zoon genoemd hebben? Welligt was de overledene de eenige, die het aangeduide beroep in de gansche plaats uitoefende, en ik waag het voor te slaan, of men niet zal mogen verklaren: *Dis manibus. Negotiatori artis cretariae. Monumentum* (of *Memoriam*) *et osa* (voor *ossa*) *mater hic poni curavit.*

---

1) Reeds vroeger had hij gesproken van den Rothenburgschen steen.

2) Thes. 641. 3.

Het tweede der bedoelde opschriften is bij het openen van een graf in de St. Ulrichskerk te Augsburg gevonden: na Gruter[1]) en Keysler[2]) geeft Janssen het aldus:

D. M. ET
PERPETVAE SE
CARITATI VICTO
RINO VICTORIANO
NEGOTIATORI AR
TIS CRETARIAE FL
ATVRARIAE SIGIL
LARIAE CA MET......
VIXIT AN ....
... C ....

De jongste uitgever van dit gedenkteeken is Von Raiser, die in zijn werk: Der Oberdonau-Kreis des Königreichs Bayern unter den Römern, d. III (Augsb. 1833), 85 daarvan melding maakt: hij deelt tevens het berigt mede, dat de brokstukken sints lang zijn verdwenen. In vs. 4 wil hij niet VICTORNO maar VICTORIO lezen: in vs. 5 was volgens hem ook de A van *artis* nog zigtbaar, terwijl hij het, op het voetspoor van Velser, verkeerdelijk door AVG aanvult: in vs. 8 leest hij... CA MAT..... Is deze lezing juist, (en vanwaar Janssen die van MET genomen heeft, bevroed ik niet, daar en Gruter en Keysler ook MAT schreven) zoo kan het begin van vs. 8 niet LARIAE luiden, maar moet CA als het laatste gedeelte van den naam der moeder onzes kunstenaars worden aangemerkt. Vooral komt het hier op vs. 7 aan: de letters TVRARIAE SI schijnen daarin duidelijk zigtbaar geweest te zijn, edoch meer stellig niet. Wordt hier van eene ars turaria, of van eene ars flatuaria, of van eene ars flaturaria sigillata gesproken? Wij komen hierop nader terug.

Een derde (zegt Janssen) zou zich volgens Steiner, Cod.

1) Grut. Thes. 641. 4. 638. 6.

2) Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 282. De oorspronkelijke tekst van dit opschrift, waaruit alle latere uitgevers geput hebben, is die van Velser, Opera, ed. Arnold. Aug. Vindel. 1630. 377.

Inscr. Rom. Rh. II. 10. 602 te Kleef en later te Bonn bevonden hebben: hij deelt daarvan uit Dorow, *Denkmale*, I, 105, het opschrift dus mede:

VALERIO LV...
I. NEGOTIAT..
... INA.

Gaarne stemmen wij met Janssen in, dat men hieruit geenszins met zekerheid kan opmaken, dat op dezen steen, zoo hij al waarlijk bestaat, een *negotiator artis cretariae*, of gelijk Steiner het noemt *artis cretinae* bedoeld wordt. Noch Dorow noch Steiner hebben in de beschrijving van epigraphische gedenkteekenen die naauwkeurigheid in acht genomen, welke bij nasporingen op dit gebied vereischt wordt.

Maar een ander gedenkteeken, tot ons onderwerp betrekkelijk, insgelijks in het reeds genoemde Metz gevonden, is door Janssen over het hoofd gezien. De Benedictijnen hebben het in hunne *Histoire de Metz* (pl. IX fig. 7) en Emile Bégin, in zijn reeds bovengenoemd werk, I. 314, bekend gemaakt. Het opschrift luidt als volgt:

NEG ARTIS CRETAR. DEF. QVI VIXIT
AN XXXI M. II ET AMATORIAE ANI
MVLAE MATRI EIVS VIVAE QCA
RATVLLIVS AMATOR FRATRI ET MA
TRI P. O. S. V. T. L.

Het is duidelijk, dat het bovenste gedeelte dezer inscriptie, dat den naam des overledenen koopmans behelsde, moet zijn afgebrokkeld of onleesbaar geworden, en achter dien naam stond: *negotiatori artis cretariae defuncto*, *qui vixit annos triginta et unum*, *menses duo*, *et Amatoriae Animulae*, *matri eius vivae. Quintus Caratullius Amator*, *fratri et matri posuit. Opto*, *sit vobis terra levis!* Ziedaar een nieuwen *negotiator artis cretariae* aan het licht gebragt, en wel op dezelfde plaats, waar een der andere handelaars vermeldende gedenkteekenen is gevonden.

Was nu de betrekking van *negotiator artis cretariae* en die van *negotiator cretarius* verschillend? De meesten hebben beide benamingen als uitdrukkingen derzelfde zaak aangemerkt. Ik ben het met Janssen volkomen eens, dat men beide broodwinningen niet moet verwarren. Maar in de bepaling van den aard van beider handel meen ik, na rijp onderzoek en naauwkeurige nasporing der hiertoe betrekkelijke hulpbronnen, van hem te moeten verschillen.

«Een *artifex cretarius* (zegt hij) zou ik met Von Jaumann [1]) voor iemand houden, die uit fijne aarde, schalen, vazen, potten en dergelijke vervaardigde. En gelijk een *negotiator gladiarius* een handelsman in wapenen is, zou ik meenen, dat een *negotiator cretarius* iemand was, die in *fijne aarde* (*creta*) handel dreef. Het is mogelijk, gelijk Von Jaumann, t. a. p. opmerkt, dat een *negotiator artis cretariae* beteekende, iemand die niet alleen in kunstvoorwerpen van fijne aarde, maar ook in die aarde zelve handel dreef. Etymologisch schijnt mij echter niet aannemelijk, dat de beteekenis van *negotiator cretarius* zich verder uitstrekt dan die van handelaar in die *fijne aarde zelve* [2]).»

Dit laatste komt mij zeer juist en duidelijk voor. Want gelijk de *negotiator sagarius* [3]), even als de *negotiator vestiarius* [4]), een kleêrkooper was, gelijk de *negotiator olearius* [5]) als koopman in olie, de *negotiator aerarius* [6]) en *ferrarius* [7]) als ijzerkoopers, de *negotiator lintearius* [8]) als linnenkooper, de *negotiator vina-*

---

1) Von Jaumann, Col. Sumloc., Stuttg. u. Tub. 1840, p. 173.

2) Janssen, 79.

3) Gruter. 14. 12. Orelli, II. 260. 4251. L. 5 § 15 D. de instit. act. L. 52 § 2 D. pro soc. L. 5 § 15 D. de tribut. act. Cf. Zumpt, de Seviris Augustal. Berol. 1846. 17.

4) Orelli, II. 330. 4729. v. Raiser, Oberdonaukreis, III. 84. Millin, Voyage aux Dép. du Midi d. l. France, IV. 472. L. 5 § 4 D. de institor. act. L. 45 D. de oper. libert.

5) L. 5 D. de mun. et honor.

6) Gruter 640. 2. L. 6 Dig. de cur. immunitat.

7) Gruter. 640. 2. Reines. Synt. cl. VI. 123. p. 460. Cf. Steiner, C. I. Rom. Rh. I. 270. 469.

8) Orelli, Inscr. Lat. II. 260. 4254. Vgl. L. 6 Cod. de exc. mun. Marini, Atti, I. 346, 347. L. 5 § 15 D. de tribut. act.

rius[1]) als wijnkooper nering deed, de *negotiator gladiarius* [2]) in zwaarden, de *negotiarius materiarius*[3]) in grondstoffen, de *negotiarius salsamentarius* in zouten visch [4]), de *negotiator sericarius* [5]) in zijde, de *negotians lanarius* [6]) in wol, de *negotians boarius*[7]) in vee handel dreef, zoo won de *negotiator cretarius* door koopmanschap in krijtaarde zijn kost.

Doch waarin moet nu het onderscheid tusschen dezen en den *negotiator artis cretariae* bestaan hebben? Mij dunkt, de stof, die tot beider handel, de *creta*, betrekking had, moet wel dezelfde geweest zijn: maar de *ars*, de kunst, die aan of door middel van dat voorwerp besteed was, kwam bij laatstgemelden mede in rekening.

« Deze ars cretaria (zegt Janssen, bl. 78) kon geene andere geweest zijn, dan de kunst om uit *creta* voorwerpen te vervaardigen, » en het is deze stelling, die ik alsnog geloof te mogen bestrijden. Ik houde het er voor, dat de negotiatio artis cretariae een handel is in voorwerpen, die *door middel van* creta in dien toestand gebragt zijn, waarin zij verkocht worden.

Mij dunkt, het verdient opmerking, dat op verscheidene opschriften ten aanzien van verschillende voorwerpen *negotiatores artis* genoemd worden. Zoo vinden wij op een grafsteen bij Spon [8]) een' *negotiator artis macellariae* gemeld. Die negotiator *artis macellariae* zal wel niet in dezelfde betrekking geweest zijn als de *macellarius*, waarvan Varro gewaagt, R. Rust. III. 2. 4. [9]). De laatstgenoemde was een gewone

---

1) Orelli, Inscript. II. 232. 4077. 260. 4253. Chorier, Recherches sur les Antiquitez de Vienne. Lyon. 1659. 253. Marini, Atti, I. 48.

2) Orelli, II. 260. 4247. Steiner C. I. Rom. Rh I. 241, 409.

3) Orelli, Inscript. II. 260. 4248.

4) Orelli, II. 260. 4249. Ook een *negotiator lardarius* bij Gruter, 647. 4, en op een in 1845 te Keulen gevonden gedenkteeken, medegedeeld in de Jahrb. d. Vereins von Alterhumfr. in Rh. VIII. 165.

5) Orelli, Inscr. I. 282. 1368. II. 260. 4252. Marini, Atti, I. 24.

6) Orelli II. 229. 4063. Marini, Atti, II. 529.

7) Orelli, I. 211. 913. Cf. *negotiator suarius*, I. 467. 2672. Verder een *negotiator alarius* op een te Bucklemund gevonden gedenkteeken, in Rh. Jahrb. v. Alt. (Bonn 1846) VIII. 160.

8) Antiq. de Lyon, 62. Ook bij Gruter, 647. 5.

9) Vgl. Sueton. Caes. 26. Vespas. 19.

vleeschhouwer: de eerste zeker iemand, die van vleesch behagelijke schotels wist te maken, een pastijbakker, of iets dergelijks. Neemt men dit niet aan, dan valt ook de grond geheel van het door Janssen gestelde verschil tusschen een *negotiator cretarius* en een *negotiator artis cretariae* in duigen.

Een ander voorbeeld levert de *negotiator artis prossuariae* op, dien wij insgelijks uit de door Spon uitgegevene Lyonsche gedenkteekenen leeren kennen[1]): het op dezen betrekkelijke opschrift is mij op dit oogenblik niet ter hand. In een zijner brieven aan Ruperti schrijft de geleerde Reinesius dienaangaande het navolgende: In Inscriptionum Jenae a Bertramo Jun. p. m. proposito Examine (een boekje, dat mij geheel onbekend is) legisti, quid de negotiatore artis prossariae *inscr.* 7 p. DCXLIX suspicer; nondum poenitet coniecturae; non tamen ita insane eam amo, ut, si quis velit probetque prohibiturus sim. Potui etiam de negotiatione prosarum h. e. *tunicarum* pexarum novarum et *candidatarum* exponere[2]). 't Gemis van de hier genoemde Dissertatie houdt ons onkundig van 's mans oorspronkelijke gissing, maar de nadere bijvoeging blijft altoos belangrijk.

Gewigtiger nog schijnt mij voor ons onderzoek een derde voorbeeld, dat een *negotiator artis purpuriae* of *purpurariae* te voorschijn brengt. Een in de St. Ulrichskerk te Augsburg gevonden gedenkteeken droeg, volgens de lezing, die von Raiser geeft[3]), het navolgende opschrift:

PERPETVAE ME SECVRIT TIB
CLEVPHAS IIIIII VIR AVG NEGOTIATOR
ARTIS PVRPVRIAE QVI VIXIT
ANNOS LXXVI SENILIAE LASCIVAE
CONIVGI ET CLAVDIAE FORTVNENSI
ET EPIGONO APRO FILIIS VIVIS VIVOS
FECIT.

In den derden regel hebben Gruter, Thes. 649. 10. en Orelli,

---

1) Spon, Antiq. de Lyon, 102.

2) Th. Reinesii ad Vir. cl. Hoffmannum et Rupertum Epistolae. Lips. 1660. 456.

3) Van Raiser, Oberdonaukreis, III. 84. 75.

Inscript. Lat. II. 260. 4250, in plaats van *artis purpuriae*, ARTIS PURPURARIAE. De grafsteen is nu verloren, en wij kunnen derhalve in geenen deele nasporen, welke lezing voor de ware zij te houden; maar zeker is het, dat hier geene waren bedoeld worden *van purper* gemaakt, maar door purper in dien toestand gebragt, waarin zij verkocht worden, «*in purper geverwd.*» In dem glänzenden Augusta (zegt von Raiser, III. 84) durften die Purpurwaaren, mit welcher Farbe viele begleiteten Würden ausgezeichnet wurden, z. B. durch die Verbräumungen des Staatskleides der gewesenen Consuln, der Duumvirn, die Mützen etc. der Flamines, nicht fehlen.»

Was het niet geheel hetzelfde geval met de witte kleederen van hooge staatsambtenaren?

Nog kom ik ter ondersteuning van mijn gevoelen terug op het reeds boven vermelde Augsburgsche gedenkteeken. Zeker gaat mijne verklaring hiervan niet op, als men in vs. 6 en 7 met Janssen aanvult:

TIS CRETARIAE FL...
ATVRIAE SIGILLARIAE

maar, daar in vs. 8 niet MET doch MAT moet gelezen worden, houd ik SI ook liefst voor het begin van den naam der moeder die op CA eindigde en verklaar ik het voorafgaande door ARTIS CRETARIAE ET TVRARIAE. Een TVRARIVS toch of THVRARIVS komt herhaaldelijk voor: ik herinner slechts aan twee opschriften [1]) bij Marini:

L. FAENIVS
PRIMVS
THVRARIVS

CORINTHI LIB
PRIMIGENIO
THVRARIO
EVTHICHVS
LIB.

---

1) Marini, Atti, I. 338. Ook von Raiser denkt hier aan een negotiator artis turariae, doch vertolkt dit door een koopman in blaasinstrumenten, van turaria, eene soort van *pijpen:* turaria, ein Instrument für die römische Pfeifenblaser.

En wie weet of die letter T op het lang verloren grafschrift wel goed gelezen was! Zoo niet, dan komt met de door Von Raiser aangewezene ruimte navolgende herstelling geheel overeen:

TIS CRETARIAE ET
PVRPVRARIAE.

Zoo komt het resultaat onzer beschouwingen dan hierop neder, dat de *negotiator artis cretariae* zal geweest zijn een fabrijkant in wit gewerfde stoffen, die tot het maken van kleederen gebruikt werden. Waarschijnlijk was dat ook de meening van von Raiser, die het woord door Kaufmann mit Walkwaaren vertolkt. Ueber den Handel (zegt hij) mit Gegenständen der Walkerey und mit Kriegsmanteln als artis cretariae vgl. Leichtlen, Forschungen im Gebiete der Geschichts-, Alterthums- und Schriftenkunde, II. 113, welk werk mij thans niet ter hand is.

Uit de handen van dezen fabrijkant gingen dan de stoffen naar den *vestiarius* of *negotiator vestiarius* over, van welk beroep sommige opschriften getuigen. Opmerkelijk is het vooral, dat te Augsburg, waar een negotiator artis cretariae woonde, ook de grafzerk van een vestiarius is ontdekt [1]):

IVL VICTORI
NEGOTIATORI
QVONDAM VESTIARIO
TESTAMENTO EIVS
IVLIVS CLEMENS
AQVILIFER LEG III ITAL
FRATER EIVS F C
D C

Een ander, uit Trier afkomstig, heeft gezegd beroep te Auch in het Zuiden van Frankrijk uitgeoefend en daar tevens het ambt van *pater sacrorum* in de Mithrasdienst bekleed [2]):

1) Von Raiser, t. a. p. III, 84. 67. Ook bij Orelli, Inscr. lat. II. 330. 4729.

2) Misschien was het ook eene handelaarster in kleederen, die bij Marini, Atti, I. 257, voorkomt:

DEO INVICT
SEX VERVIC
ENTVCHES
VESTIAR CIV
TREV PATER.

Misschien hebben wij ons bij dit onderwerp te lang opgehouden: minder breedvoerig zullen wij kunnen zijn ten aanzien van het andere der hierboven door ons bedoelde gedenkteekenen, waarop waarschijnlijk ook een negotiator voorkomt. Wij bedoelen het opschrift op een tempeloutaar van Nehalennia:

DEAE NEHA
LENNIAE
T CALVISIVS
SECVNDINIVS
OB MELIORES ACTVS.

Janssen deelt het, B. en Ged. 67—72, en pl. XV. 28 mede. Het werd in der tijd door den heer van der Perre aan de Akademie te Brussel ten geschenke gegeven (!), en is, na ten jare 1792 met zoo vele andere vreemde kunstwerken naar Parijs overgevoerd te zijn, in 1815 naar Brussel teruggekeerd [1]). Teregt maakt de heer Janssen uit den laatsten regel op, dat ook deze Titus Calvisius Secundinus een koopman in het groot geweest is, en dat er waarschijnlijk familieverwantschap zal bestaan hebben tusschen hem en de Secundini, wier prachtig

---

D. M.
POMPEIAE
TROFHIME
VESTIARIA RVFINA
FILIA MATRI
B. M. F. VXOR
NARCISIONIS
CONDITOR
GREGIS RYSSATAE.

Marini echter houdt *Vestiaria* voor een eigen naam. Praef. LIX.

[1]) Janssen, t. a. p. 70. Dresselhuis, t. a. p. 84.

Mausoleum thans nog in de nabijheid van Trier, te Igel, de bewondering der Oudheidkundigen gaande maakt.

«Ofschoon niet met palaeographische juistheid (zegt dezelfde schrijver), zoo is de lezing van dit monument toch later vrij goed bekend gemaakt in de A. Mémoires de l' Acad. de Brux. V. 70, en bij Lenoir, Mus. Franc. I. 137, uit wien Chelli, n° 2030 dezelve ontleend heeft.» Deze oordeelvelling is mijns inziens al te welwillend, want in de Mémoires, waar Du Chasteler den tekst heeft geleverd, is ter naauwernood een enkele regel juist medegedeeld. Vs. 1 en 2 heeft hij vereenigd, als maakten zij slechts één regel uit: voorts heeft hij, in plaats van NEHALENNIAE, NEHALLENNIAE; in vs. 3, in plaats van T. CALVISIVS, F. CALVISIVS, in vs. 5 in plaats van OB MELIORES ACTVS, OB MELIORES ACTVS V. S. Nog gebrekkiger is het opschrift medegedeeld door Schayes [1]), die achter NEHALENNIAE een S plaatst, en, in stede van CALVISIVS, CALVIVS leest!

Ook schijnt het onzen S. ontgaan te zijn, dat in de zitting van de Académie des Sciences te Brussel van 15 Januarij 1842, de heer Marchal, die het gedenkteeken dagelijks in oogenschouw kon nemen, eene Verhandeling daarover heeft gelezen, en het opschrift (NB.) aldus geeft:

DEAE NEHA
LENNIAE
T. CALVIRIVS
SECVNDINVS
OB MELIORES ACT. V. S.

Zie het Tijdschrift *l'Institut*, VII. 25.

Heeft Janssen teregt dezen Calvisius Secundinus met andere Secundini vergeleken, opmerking verdiende het, dat zelfs een Calvisius Secundinus op een gedenkteeken in Milaan voorkomt [2]), hetwelk aan de aandacht van den geleerden uitgever schijnt te zijn ontsnapt. Het luidt als volgt:

1) Schayes, Pays-Bas, II. 269.

2) Gruter. Thes. 39. 2. Keysler, Antiq. Septentr. et Celt. 195. Orelli, II. n° 1543, Zumpt, de Augustalibus et Seviris August. Berol. 1846, 83.

HERCVLI .
IMPETR. SACR
C. CALVISIVS
SECVNDINVS
VI VIR IVN. DECVR
ITEM Q. ARAM
V. S. L. M.

Daarin zijn de beide eerste regels door *Herculi impetrabili* te verklaren, terwijl Keysler verkeerdelijk HERCVLI IN PETRA SACR leest.

Het laatste vers van ons gedenkteeken is mijns inziens hoogst moeijelijk te verklaren. De meeste uitleggers hebben er zich niet bijzonder om bekommerd. Hoe? en 't is een der beide gedenkteekens, die ons leeren, *waarom* men Nehalennia vereerde? Men achtte etymologische nasporingen voldoende, en zelfs Pougens heeft het gewigt van dezen regel geene enkele vermelding waardig gekeurd. Dit althans ontging Dresselhuis niet[1]), maar eene verklaring der woorden zoeken wij ook bij hem te vergeefs. Doch ook hier wenden wij ons tot Janssen niet vruchteloos om voorlichting.

«Het woord ACTVS (zegt hij) kan, onzes inziens, hier slechts een zin hebben, die met de eerste beteekenis, die van *beweging*, *voortdrijving*, het naaste verwant is. Van dit *voortdrijven* heeft het zoowel de beteekenis van het *regt*, *om* er met een wagen over te rijden, als van den weg zelven, over welken gedreven of gereden worden kan. [Vergel. Cod. Inst. L. IV. Tit. III. Alexander ab Alessandro (Gen. Dier.) bepaalt de breedte van een actus op vier voeten]. Men zal dan hieruit mogen afleiden, dat onze Secundinus transporten te land gehad heeft, van vee of zulke voorwerpen, die niet te water vervoerd werden, van of naar Domburg, en dat hij op een tijd, toen de wegen (die in onze lage gewesten niet zelden aan overstroomingen bloot stonden en ligt schade leden) verbeterd waren, aan Nehalennia zijne geloften door dezen gedenksteen betaalde of denzelven vrijwillig uit erkentelijkheid aan haar plaatste».

---

1) Dresselhuis, t. a. p. 165.

Deze verklaring (ik erken het gaarne) is ongezocht en zal welligt sommigen aannemelijk voorkomen, gelijk zij ook reeds de toejuiching van Mr. J. Dirks in zijne *Verhandeling over den Koophandel der Friezen*, bl. 55, heeft weggedragen. Van dezen echter, als regtsgeleerde, hadden wij eenige bedenkingen verwacht. Ik heb geene enkele plaats kunnen vinden, waar *actus* als *openbare* weg is gebezigd. De door Janssen aangehaalde plaats uit den Codex handelt over een geheel ander onderwerp (*de suffragiis*) en het valt te betwijfelen, of er uit den geheelen Codex wel iets tot toelichting en opheldering van het woord *actus* te halen zij. Meer licht is uit de titels der Instituten en Pandecten *de servitutibus praediorum rusticorum* te putten, maar wat wij daar lezen bevestigt althans het gevoelen van Janssen niet. Een transport te land van vee of zulke voorwerpen, die men niet te water kon vervoeren, kon nooit *actus* genoemd of *per actum* volvoerd worden; had Calvisius dit bedoeld, hij had ongetwijfeld OB MELIORES VIAS geschreven.

Ik wil niets beslissen, maar slechts twee gissingen opperen, die beide althans dit vooruit hebben, dat zij met de regtskundige beteekenis van het woord *actus* niet in openbaren strijd zijn. Gaarne wil ik met Janssen aannemen, dat onze Calvisius een veehandelaar geweest zij. Maar hij had welligt op Walcheren eene hoeve landwaarts in. Moest er een koppel paarden of ossen naar het buitenland verzonden worden, dan moest hij deze eerst over het erf zijns buurmans voeren, en om dit te kunnen doen, moest hij het regt bezitten, door de Romeinen *actus* genoemd. Misschien had hij langen tijd, bij ontstentenis van zoodanig geschikt regt van overdrift, met zijn vee een grooten omweg moeten maken, om het op die plaats te brengen, waar het op schepen kon geladen worden. En nu wordt hem eensklaps de gelegenheid geopend om den *actus* over verscheidene hem zeer in den weg liggende landerijen te erlangen: geschikte uitwegen heeft hij gevonden en de haven wordt gemakkelijk bereikt: een altaar der dankbaarheid wordt voor Nehalennia opgerigt. Ik zou deze uitlegging ook daarom te aannemelijker achten, dewijl een handel in het groot, die zich tot den omtrek van Domburg bepaalde en niet naar overzeesche kusten uitzag, zich daar ter plaatse bezwaarlijk laat

denken, en omdat onder actus altoos slechts een betrekkelijk kort eind *overdrift* kan verstaan zijn.

Eene tweede beteekenis van het woord *actus* geeft mij eene tweede verklaring aan de hand. Ook de rekenboeken, de balans van den koopman worden door het woord *actus* aangeduid, dat men ook door *handelsverrigtingen* zou kunnen vertolken. Vgl. L. 41 D. *de fideic. libertat.* 't Is daarom ook niet onmogelijk, dat Calvisius Secundinus, die aanvankelijk ongelukkig in zijne ondernemingen was geweest, bij het beter uitvallen zijner verdere verrigtingen, aan de godin den tol zijner erkentelijkheid betaald hebbe.

Eindelijk zij hier nog vermeld, dat Marchal dit laatste vers in verband brengt met de indijking en vruchtbaarmaking van het eiland Walcheren, en tot staving dezer meening zich beroept op het Latijnsche glossarium van Papias, waarvan een handschrift uit de twaalfde eeuw op de Bourgondische Bibliotheek bewaard wordt. Daar leest men: ACTA, *accessus amoenus, amoena pars littoris, ripa nemorosa, secreta et amoena, circa mare.* Inderdaad een vreemd beroep, waar de schrijver Cicero zelven had kunnen ter hand nemen, om zijne meening te ondersteunen! Vgl. Ep. ad Div. IX, 6. 10. Coel. 15. Epist. ad Att. XIV. 8.

Misschien echter (en wie de hierboven voorgedragene uitleggingen gewrongen acht, zal hiermede welligt kunnen instemmen) behoort men van het woord ACTVS de twee laatste letters als afzonderlijke initialen te beschouwen, die de gewone formule *Votum Solvit* te kennen geven. Neemt men dan *ACTas* in de eerste en natuurlijke beteekenis van het woord, zoo zal de gissing niet verwerpelijk schijnen, dat Calvisius dit gedenkteeken aan Nehalennia heeft gewijd, omdat er op Walcheren betere *aanlegplaatsen* voor schepen, eene betere *reede* was gemaakt, waarbij hij als koopman veel belang had.

Na alle de Zeeuwsche gedenkteekenen van Nehalennia te hebben beschreven, maakt Dr. Janssen van die opschriften melding, welke te Deutz zijn gevonden, en waarop de naam derzelfde godin voorkomt. Zij verdienen ook hier eene korte vermelding.

Een daarvan, op een in 1776 ontdekt altaar, luidt als volgt:

IN H. D. D. DEAE
NEHALENNIAE
M. SATVRNNIVS
LVPVLVS IIIIII VIR
AVG. PRO SE ET
SVIS. V. S. L. M.

Dit gedenkteeken is herhaaldelijk uitgegeven: het eenige verschil in de mededeeling is in den naam des toewijders gelegen. Janssen houdt dien voor zekeren Saturninius Lupulus: Lersch heeft Saturnnius. «Orell (zegt eerstgenoemde schrijver), die als zijne bron Gercken's Reisen III. 337 aanvoert, schrijft den naam M. Saturnius Epulus; evenzoo Steiner, die Hüpsch, Gercken en Orell als voorgangers noemt. Misschien is die lezing uit ééne en dezelfde onzuivere bron, namelijk uit den onnaauwkeurigen Hüpsch gevloeid.» Dit laatste komt mij onaannemelijk voor: want, terwijl het thans reeds vrij zeldzame werk van den baron von Hüpsch [1]) eerst in 1801 is uitgegeven, was de belangrijke reisbeschrijving van Gercken reeds in 1788 in het licht verschenen [2]).

Wij laten het thans daar, of deze Saturninius Eupulus, of Epulus of Lupulus geheeten hebbe; hij was in allen gevalle op het tijdstip, dat dit gedenkteeken gewijd werd, een Sevir Augustalis. «De Augustales (zegt Dr. Janssen, bl. 99), oorspronkelijk door Augustus ingesteld, en uit de vrijgelatenen (libertini) gekozen priesters, waren alleen bestemd om de Lares en Penates, die hij ten dien einde aan de kruiswegen (in compitis) plaatsen liet, te dienen en aan deze hoogere hulde te verschaffen.» Deze meening steunt op de door Orell medegedeelde plaatsen der scholiasten Porphyrio en Acro (ad Hor. Sat. II. 3. 281), vergeleken met de op-

1) Een exemplaar daarvan is in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leyden aanwezig.

2) P. W. Gercken, Reisen durch Schwaben, Baiern, Schweiz, Franken und die Rheinische Provinzen in den Jahren 1773—1782, nebst Nachrichten von Bibliotheken, Handschriften etc. Stendal, 1784—1788. 4 dl.

schriften, bij Orell II. 197 aangevoerd. Het is hier de plaats niet, hare juistheid naauwkeurig te toetsen: 't ware stofs genoeg voor eene afzonderlijke verhandeling. Maar opmerking verdient het, dat dit door Orell en Janssen voorgestane, en laatstelijk ook door Egger verdedigde gevoelen, thans van alle kanten is bestreden door Zumpt, in zijne dezer dagen in Berlijn in het licht gegeven Commentatio epigraphica de Augustalibus et Seviris Augustalibus. Primum (zegt hij) quod de origine nominis *Augustalium* docent, parum credo. Quidquid enim ad sacra pertinet, cum Augustale dicitur, ideo dicitur, quod in honorem Augusti, non quod ab Augusto institutum est. Deinde non recte scholiastae ita videntur tradere, quasi Augustus novum aliquem morem instituerit: non vetustum revocarit [1]. Non verum vel parum accurate dictum est, *quod aiunt ab eo Lares in compitis esse positos*, cum sint restituti, nec magis verum est, *quod dicunt libertinos datos esse sacerdotes.* Immo erant vicorum magistri, qui cum antiquitus, quamquam quoque de plebe lecti, sine dubio ingenui fuissent, iam sub primis imperatoribus libertini esse consuerunt [2]. De waardering van de wijders door Zumpt tot ondersteuning zijner zienswijze bijgebragte gronden is den heer Janssen zelven het best overgelaten.

De tweede gedenksteen uit Deutz:

DEAE NEHALEE
ERIATTIVS IVCVN
DI PRO SE ET SVIS
V. S. L. M.

kan welligt niet eens tot ons onderwerp worden getrokken. Behalve bij de door Dresselhuis [3]) en Janssen [4]) aangewezen schrijvers is daarover gehandeld door Aldenbrueck, de religione Ubiorum, 47; door Martin, Réligion des Gaulois, II. 838; door Haeffelin, in het vijfde deel der Acta Academiae

1) Zumpt, t. a. p. 3.
2) Zumpt, t. a. p. 9, 10.
3) Dresselhuis, t. a. p. 158.
4) Janssen, t. a. p. 100.

Theodoro-Palatinae, 77. In vs. 1 heeft Gelenius (de Magnit. Col. 384) de straks medegedeelde lezing: anderen daarentegen NEHAEE. Bij de door Janssen en Dresselhuis gegevene varianten voegen wij nog die van Martin: NEHAE; en die van Hüpsch: NEHALEN. «Gudius (zegt Janssen) maakt in de aanteekening op Gruter de opmerking, dat er ongetwijfeld NEHALENNIAE moet gelezen worden, gelijk op zoo vele andere Zeeuwsche monumenten: maar hij geeft daarvoor geene gronden op.» Vollediger is dit punt behandeld in de voorrede voor de Verzameling van Gudius, waar de uitgever voorstelt om in vs. 1 DEAE NEHAL en in vs. 2 ENIAE TIVS te lezen: de naam Tius zou dan die eens Frieschen koopmans zijn! Niet ongepast ware van deze gissing melding gemaakt in de onlangs in het licht verschenen Verhandeling van Mr. Dirks, reeds boven door mij aangehaald, in welk geschrift wij ook gaarne eenige nadere bijzonderheden nopens het verblijf der Romeinsche kooplieden op Walcheren hadden gevonden.

Dan — ook dit gedenkteeken is door den stroom der tijden verzwolgen, en in verdere gissingen af te dolen, ware een ondankbare arbeid. Bij Dresselhuis wordt nu niet verder over andere monumenten gesproken, die met de dienst van Nehelennia in verband zijn gebragt. Aan Janssen daarentegen kon het niet ontgaan, dat sommigen nog gemeend hebben op een mosaïk, bij Nîmes in Frankrijk gevonden, eene Nehalennia te zien. «Dat mosaik (zegt Janssen) stelt, volgens de beschrijving van deszelfs bezitter, den heer [1]) Graverol, en volgens de afbeelding bij Montfaucon, eene vrouw voor, die echter wegens den geschonden toestand van het mosaïk slechts ter regterhelft zigtbaar is. Zij staat op een laag voetstuk aan het strand der bewogen zee, en is gekleed. Op het voetstuk zit een hondje, en naast hetzelve op den grond ligt een brandende fakkel.» Wij voegen hier alleen bij, dat dit gedenkstuk in 1686 is ontdekt; dat het gevoelen van Graverol is verdedigd geworden door Ménard, in zijne voortreffelijke Histoire de Nîmes, in 1750—

[1]) Waarom niet: *bezitter*, François Graverol? Ten aanzien van mannen, die voor anderhalf eeuw zijn overleden, nog de titulatuur van *heer* te bezigen, heeft mijns inziens iets stuitends.

1758 in acht kwartijnen uitgegeven, waarvan het laatste deel op de archaeologie betrekking heeft; en dat daarvan insgelijks melding is gemaakt door De Maucomble, in zijne nameloos uitgegevene Histoire abrégée de la ville de Nîmes, avec la description de ses antiquités. Amst. 1767. II. 23. Overigens vereenig ik mij gaarne met het gevoelen van Janssen, dat de gevolgtrekking, door genoemde geleerden uit de gedeeltelijke overeenkomst dezer voorstelling met de afbeeldingen van Nehalennia op de Zeeuwsche gedenkteekenen gemaakt, als te gewaagd moet worden verworpen.

VI.

Wij hebben in onze beschouwing der nieuwste Nederlandsche geschriften betrekkelijk de Mythologie van het voorgeslacht ons bij eenige weinige hoofdpunten bepaald. Zouden we door het aangeroerde ons doel bereikt hebben, om namelijk aan te toonen, dat door die werken de studie der voorvaderlijke Godenleer inderdaad eene belangrijke schrede voorwaarts gebragt is? Voor zeven jaren zeide de heer Niermeijer, dat het er «ook thans nog verre af is, dat iemand, met welk eene veelomvattende kennis ook toegerust, iets zou kunnen leveren, hetwelk aan de eischen van eene vaderlandsche Mythologie beantwoordt» [1]): zou deze getuigenis nog mogen worden herhaald? Wij betwijfelen het zeer, en gelooven, dat niemand aan onzen Van den Bergh de bevoegdheid zal ontzeggen, om zich tot die moeijelijke taak aan te gorden. «Wij ontveinzen het niet (dit liet Niermeijer ook op het straksvermelde volgen, ten aanzien van den genoemden schrijver) dat wij van zijne nasporingen rijke vruchten verwachten. Iemand van zijne geleerdheid en ervarenheid in onze oude schrijvers kan veel voor de wetenschap doen.» Wij bewonderen in hem die zeldzame vereeniging van geschied- oudheid- en taalkennis, die voor de zamenstelling eener op hechte wetenschappelijke grondslagen steunende Mythologie onmisbaar is. Bepaalden we ons ditmaal bij de mededeeling van wat onzes inziens zijne studie der Romeinsche gedenktee-

1) Verh. ov. h. booze Wezen en het bijgeloof onzer Natie, *Voorr.*

kenen te wenschen overliet, hij zal zich met ons verheugen, dat mannen, als Janssen en Leemans, door hunne voortreffelijke nasporingen in het vak der Epigraphiek, hem de beoefening dezer speciale wetenschap gemakkelijker maken.

Sedert de uitgave van zijn geschrift kwamen wederom vele andere werken van bekwame mannen in het licht, waarmede de beoefenaar der Nederlandsche Mythologie zijn voordeel doen kan. De oude gedenkstukken onzer *taal* worden met zorg wereldkundig gemaakt. Hoe dikwerf heeft niet Van den Bergh zich in zijn Woordenboek op den *Lancelot* beroepen! De schoone uitgave van dien roman, door Dr. Jonckbloet bezorgd is thans in aller handen.[1]) Hoe menigmaal staafde hij niet zijne redeneringen door bewijsplaatsen uit de *Kinderen van Limborch!* Hij zelf stelde de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden in de gelegenheid, om dat uitvoerig gedicht in hare werken [2]) op te nemen, en de dank van alle oudheidminnaars voor de vlijt, ook aan dien arbeid te koste gelegd, zal hem niet ontgaan. Aan diezelfde Maatschappij [3]) zijn wij de bekendmaking verschuldigd van het Sterre- en Natuurkundig onderwijs, gemeenlijk genoemd: Natuurkunde van het Geheel-al, en gehouden voor het werk van zekeren broeder Gheraert, een Nederduitsch oorspronkelijk Leerdicht uit het laatst der XIIIe of het begin der XIVe eeuw. Clarisse was het, die dat gedicht met zijne aanteekeningen verrijkte, Clarisse, meester in vele vakken van menschelijke kennis, vreemdeling in niet ééne wetenschap! Hoe schitterend getuigen ze niet van de belangstelling, die de thans ontslapen grijsaard ook in de beoefening van de studie des voorvaderlijken bijgeloofs toonde! Men leze zijne door letterkundige kennis uitmuntende aanteekeningen over *Heksen* en

1) Roman van Lancelot (XIII eeuw) naar het eenig bekende handschrift der Kon. Bibl. op gezag van het Gouvernement uitgeg. d. Dr. W. J. A. Jonckbloet. s'Grav. 1846. 4.

2) Roman van Heinric en Margriete van Limborch, gedicht door Heinric: uitgeg. d. Mr. L. Ph. C. v. d. Bergh. Leid. 1846. d. I. Het tweede deel zal eerstdaags worden uitgegeven. Beiden vormen het tweede en derde deel in de Nieuwe Reeks van de Werken v. d. Maatsch. d. Ned. Lett. te Leiden.

3) Nieuwe Reeks enz. d. IV.

Spoken (bl. 215, 479), over de *Nachtmerrie* (bl. 222) over de *Nachtvaart der heksen* (bl. 217) over de *Alven* (bl. 219—222), over *Nikkers* en *Meerminnen* (bl. 221, 222), over *Dwergen* en *Aardmannetjes* (bl. 218).

Door de uitgave van zulke werken in ons Vaderland is de beoefening der Nederlandsche Mythologie aanmerkelijk gemakkelijker gemaakt. Doch zouden we daarom mogen over het hoofd zien, wat ons van elders werd geboden? Wie zou het in ernst durven beweren! Mij althans hinderde het, dat ik op het woord *Wereld*, in Van den Bergh's Woordenboek, wel de plaats uit het Emsiger Landregt bij Von Richthofen, Fr. RQ. 211, met zorg zag toegelicht, maar daarbij geene melding gemaakt vond van Jacob Grimm's *Altfriesische Kosmogonie*, in het eerste nummer van Haupt's Zeitschrift für Deutsches Alterthum opgenomen. Met zijn artikel *Goden* vergelijke men het opstel van F. A. Jahn, *Asen in Deutschland*, voorkomende in het Archiv des Hennebergischen Vereins f. Alterth. te Meiningen (1837) II. 8, om van de oudere vóór de eerste uitgave van Grimm's Mythologie in het licht verschenen werken niet te gewagen. In hetzelfde tijdschrift (I. 95) handelde Wilhelm Müller over *Gefjon*, waarvan Van den Bergh bl. 86 gewaagt. Met het artikel *Waarzeggende Vrouwen*, (bl. 353) verdient vergeleken te worden wat nopens de afleidingen der namen Aurinia en Velleda is aangevoerd door Loehn, *Andeutungen zur Mythologie der Polaben*, in het Zeitschrift für historische Theologie, 1845, I. 96. En zoo had over den Frieschen afgod Stavo wel mogen vermeld zijn wat het eerste stukje van het (thans reeds gestaakte?) tijdschrift Frisia, Zeitschrift z. Belehrung u Unterhaltung, Emden 1842) ons dienaangaande mededeelt. Soortgelijke verwijzingen zijn vooral in een Woordenboek op hare plaats, omdat zij den nadenkenden lezer aanleiding geven en den weg banen tot verder naauwgezet onderzoek.

Vooral ook mogen wij den wensch niet onderdrukken, dat in eene tweede *uitgave* (een blooten *herdruk* zal Van den Bergh niet gedoogen!) van het Woordenboek inzonderheid gewezen worde op al die verspreide Monographiën betrekkelijk de Nederlandsche Mythologie, die wij aan Nederlandsche schrij-

vers verschuldigd zijn. Zoo ware het wel de moeite waardig geweest, om bij de behandeling van het artikel *Nikkers* (180—182) te letten op hetgeen dienaangaande [1]) is bijeengebragt door Niermeijer in zijn aangehaald geschrift, bl. 16—21. Vooral hebben wij deze veronachtzaming van hetgeen het naaste bij lag betreurd, ten aanzien van het Art. *Weerwolf*. Van hem, die geschiedvorscher en regtsgeleerde tevens is, hadden wij eene grondige beschouwing van dit onderwerp verwacht: moest niet onze teleurstelling groot zijn, toen wij het in minder dan *twee* bladzijden (356 vlg). zagen afgehandeld? Eilieve, zie eens, wat dienaangaande door Mr. J. Pan, vooral naar aanleiding der oude Drenthsche Landregten is bijeengebragt in den Drenthschen Volks-almanak voor 1843: *Iets over de Weerwolven en het scheldwoord Weerwolf*. Daarenboven was ditzelfde onderwerp vele jaren geleden met uitstekende geleerdheid behandeld door Mr. Joh. van Lier, in zijne *Aanmerkingen over 't 39 artikel IV Boek van het Drentsche Landrecht*, welke verhandeling is opgenomen in het eerste deel der werken van het Groninger Genootschap Pro Excolendo Jure Patrio.

Niet anders is het met de *Vurige Landmeters* gelegen, waarover van den Bergh op het art. *Spookdieren* (bl.211) handelt. Sprak het niet van zelf, dat men overleveringen, die hiertoe betrekking hebben, moet zoeken in die gewesten, waar de *Marken* van het voorgeslacht nog bewaard zijn? Zie eens het kleine maar aan veelsoortige karaktertrekken uit het volksleven rijke opstel van Mr. Pan, *Vurige Veldspoken in Drenthe*, opgenomen in het gewestelijk jaarboekje dier Provincie voor 1845. Hoe kon de heer Van den Bergh, die (Woord. Inleid. VII) getuigde, «dat de provinciale volksalmanakken zeer bruikbare bijdragen gaven en verzamelden hetgeen onder het landvolk van de oude mythen overgebleven was,» dergelijke mededeelingen over het hoofd zien?

't Is gemakkelijk, werpt mij misschien deze of gene tegen, op een zoo veel omvattend werk nalezingen te maken. Teregt — en denzulken zij kenbaar gemaakt, dat wij daardoor geenszins

1) Zie ook over de beteekenis van het woord, Molhuyzen, in Nyhoff's Bijdragen, IV. 209. en Kühn, in Haupt, Zeitschrift, V. 378.

de verdiensten des kundigen schrijvers willen verkleinen. Maar de Mythologie van het Voorgeslacht op te helderen is eene moeijelijke taak, omdat daartoe de kennis van zoo veelsoortige grondstoffen vereischt wordt. De taal der Romeinsche opschriften, de taal der middeleeuwsche Heiligen-legenden, de taal der Vaderen door alle eeuwen heen, de zeden, gebruiken en maatschappelijke instellingen, die men veelal niet uit boekwerken kan leeren kennen, maar midden onder het volk moet opsporen, en opvangen uit den mond der grijsaards! Vereeniging alleen van verschillende krachten kan hier baten, om de wetenschap tot die hoogte te brengen, waartoe ze bij onze naburen is geklommen. Wie eene schove op dezen akker heeft gelezen, hij brenge haar naar een der gemeenschappelijke voorraadschuren, die in Nederland in menigte openstaan.